

Krzysztof A. Tochman

ORCID: 0000-0003-1495-7893
(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie)

MISJE KURIERA I EMISARIUSZA „MICHAŁA BUKI” – KAPRAŁA WIKTORA STRZELECKIEGO DO DELEGATURY RZĄDU NA KRAJ

Zagadnienie kurierów i emisariuszy do Delegatury Rządu – spadochroniarzy w czasie II wojny światowej, którzy w latach 1941–1944 byli zrzucaeni razem z cichociemnymi z alianckich samolotów do kraju – nie doczekało się dotychczas szerszego opracowania naukowego, zarówno na emigracji, jak i w kraju, mimo upływu 76 lat od zakończenia wojny¹.

Publikacji naukowych dotyczących omawianej zbiorowości i biografii tych niewątpliwych bohaterów również nie ma za wiele. Do połowy lat osiemdziesiątych XX w.² była to niemal „biała plama”, a i czasy przełomu (1989/1990 r.) – i później – niewiele przyniosły nowości czy szerszych prac na temat kurierów. Wśród autorów z tego okresu warto wymienić Jędrzeja Tucholskiego³ i Waldemara Grabowskiego⁴, którzy w swoich monografiach opisali dzieje zbiorowości kurierskiej i przedstawili zarys problematyki.

¹ Odnośnie do spadochroniarzy (cichociemnych) możemy się poszczycić wieloma publikacjami naukowymi, m.in. monografiami i biografiami, które wyszły spod pióra takich autorów, jak: Józef Garliński, Jędrzej Tucholski i Krzysztof A. Tochman.

² Do połowy lat osiemdziesiątych XX w. na temat 28 kurierów politycznych do Delegatury Rządu (spadochroniarzy) powstało na uchodźstwie kilka książek. Niestety, podały one jedynie ich liczbę (*Drogi cichociemnych*, oprac. zbior., Londyn 1954, 1961, 1972 i następne; J. Garliński, *Politycy i żołnierze*, Londyn 1968, 1971). Wydano również wspomnienia ze skoku bojowego Tadeusza Chciuka *vel* Marka Celta (*By parachute to Warsaw*, London 1945 i *Koncert [w:] W sławie i cieniu*, oprac. zbior., Paryż 1946) i Jerzego Lerskiego (*Emisariusz „Jur”*, Londyn 1984). W kraju jedynie Jędrzej Tucholski w swojej monografii *Cichociemni* (Warszawa 1984, 1985) – tak jak Józef Garliński – zestawił ekipy zrzutowe z uwzględnieniem kurierów do Delegatury.

³ J. Tucholski, *Spadochroniarze*, Warszawa 1991, s. 110–121. Osobny rozdział, pt. *Operacja „Salamander”* (s. 123–139), autor poświęcił tajemniczemu kurierowi – Józefowi Retingerowi.

⁴ W. Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 83–98; *idem*, *Kurierzy cywilni („kociaki”) na spadochronach. Zarys problematyki [w:] Si vis pacem, para bellum*.

Dodatkowo zamieścili noty bądź skromnej objętości biogramy – najczęściej odnoszące się do okresu wojennej misji tych skoczków.

Na uwagę zasługują również artykuły naukowe o charakterze biograficznym poświęcone kilku kurierom-spadochroniarzom, m.in. pióra autora niniejszego tekstu⁵.

Publikowany tu materiał o Wiktorze Strzeleckim, emisariuszu i trzykrotnym kurierze politycznym do Delegatury Rządu, który cieszył się zaufaniem premiera rządu RP gen. Władysława Sikorskiego, prezydenta Władysława Raczkiewicza oraz delegata rządu prof. Jana Piekalkiewicza ps. „Wernic”⁶, jest pierwszą próbą całościowego opracowania jego życiorysu i dokonań oraz przybliżeniem bohaterskiej postawy w obliczu śmierci – po aresztowaniu przez Gestapo. Strzelecki pozostawił po sobie sprawozdania ze swoich misji.

Podstawą do opracowania tego artykułu były przede wszystkim materiały archiwalne zgromadzone w instytucjach krajowych i zagranicznych (emigracyjnych): Archiwum Akt Nowych, archiwach państwowych w Kielcach i Zamościu, Ministry of Defence rządu brytyjskiego⁷, Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie oraz Studium Polski Podziemnej⁸. Uzupełnieniem zaś były liczne informacje zawarte w publikacjach książkowych, autorstwa m.in. Tadeusza Chciuka *vel* Marka Celta⁹ oraz Jana Mulaka¹⁰.

***

Po przegranej Francji w czerwcu 1940 r. rząd RP i Sztab Naczelnego Wodza na czele z gen. Władysławem Sikorskim zostały ewakuowane do Wielkiej Brytanii. Powrócono wówczas do zagadnień komunikacji lotniczej i kontaktów ośrodka zagranicznego z konspiracją krajową – Związkiem Walki Zbrojnej (ZWZ), a tym samym pomocy dla armii podziemnej w kraju i utrzymania łączności kurierskiej.

Dwudziestego dziewiątego czerwca 1940 r. w miejsce Komendy Głównej ZWZ na czele z gen. Kazimierzem Sosnkowskim, która przeniosła się na teren Wielkiej Brytanii, powstał Samodzielny Wydział Krajowy, tj. Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, zwany również „Specjalnym”. W jego składzie znaleźli się oficerowie i pracownicy

---

Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu, red. R. Majzner, Częstochowa–Włocławek 2013, s. 175–201.

⁵ K. A. Tochman, *Jerzy Mara-Meyer: Kurier do Delegatury Rządu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, nr 10–11, s. 130–136; *idem*, *Zapomniany kurier do Delegatury Rządu. Ppor. Napoleon Segieda „Wera” (1908–1991)*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2021, nr 3, s. 55–77.

⁶ SPP, MSW 60, Szyfr-depesza „Wernica” [Jana Piekalkiewicza] do „Stema” [Stanisława Mikolajczyka], Lena, 2 X 1942 r., odebrany przez Oddział VI 14 XI [1942 r.], otrzymany 23 XI 1942 r., k. 231.

⁷ W tej instytucji pod ścisłym nadzorem zdeponowane są akta osobowe żołnierzy PSZ, którzy pozostawali pod dowództwem brytyjskim (z powodu pandemii są one zamknięte od 2 lat). Niejednokrotnie dokumenty te są jedyne, które pozwalają przywrócić pamięć zapomnianym, cichym bohaterom. Niestety, od wielu już lat ekipy rządzące naszym krajem, a zwłaszcza instytucje takie jak MON i MSZ, nie robią nic, aby te dokumenty, choćby ich skany czy kserokopie, znalazły się w kraju. Dodatkowo, za kwerendę (nie mylić z udostępnieniem) Brytyjczycy żądają kwoty 30 GBP plus porto banku. Tego skandalicznego zaniechania w żaden sposób nie można wytłumaczyć.

⁸ Kwerenda autora dotycząca Wiktora Strzeleckiego w londyńskim SPP, w którym znajdują się akta z kolekcji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rządu RP na Uchodźstwie, nie przyniosła spodziewanych rezultatów.

⁹ M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie cichociemnego*, Warszawa 2002, *passim*.

¹⁰ J. Mulak, *Polska lewica socjalistyczna 1939–1944*, Warszawa 1990, *passim*.

cywilni dawnej KG ZWZ. Pierwszym jego szefem był płk dypl. Józef Smoleński, który położył podwaliny pod jego funkcjonowanie¹¹.

Zadaniem Oddziału VI było przede wszystkim utrzymanie łączności z krajem i koordynowanie operacji zrzutów – zarówno ludzi, jak i materiałowych – do Polski i innych krajów europejskich, które prowadziły walkę konspiracyjną z okupantami niemieckim i włoskim, w ścisłym współdziałaniu z brytyjskim Special Operations Executive – SOE (Kierownictwo Operacji Specjalnych)¹².

Do misji w kraju, oprócz osób przeznaczonych do walki bieżącej (cichociemnych), zaangażowano również kurierów politycznych, tzw. kociaków¹³, jak ich nazywali wojskowi spadochroniarze, a także emisariuszy. Kurierzy polityczni (spadochroniarze) do Delegatury Rządu wykonywali zadania o charakterze ściśle politycznym dla rządu RP oraz reprezentujących go partii i stronnictw, przede wszystkim w pionach łączności i propagandy¹⁴. Kurier miał przewieźć dostarczone mu materiały, pieniądze, raporty czy instrukcje. Emisariusz zaś posiadał pełnomocnictwa do samodzielnego naświetlania przekazanych spraw oraz wydawania poleceń¹⁵. Często jednak te zadania były łączone.

Komitet Ministrów dla Spraw Kraju

W ramach rządu RP na emigracji powołano m.in. Komitet Ministrów dla Spraw Kraju (KMSK)¹⁶. Jego celem było wypracowanie koncepcji działań w kraju o charakterze ściśle politycznym, w oparciu o partie i stronnictwa, które miały swoje reprezentacje w rządzie RP i Radzie Narodowej¹⁷. Przewodniczącym KMSK został gen. Sosnkowski,

¹¹ Dnia 19 IV 1940 r. płk Józef Smoleński został mianowany przez gen. Sikorskiego na stanowisko II zastępcy gen. Kazimierza Sosnkowskiego – komendanta ZWZ i przewodniczącego Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju (od 6 I 1940 r. Komitet dla Spraw Kraju). Przyjął wówczas ps. „Łukasz”. Kolejnymi jego szefami byli: ppłk dypl. Tadeusz Rudnicki ps. „Chan” (grudzień 1941 r. – marzec 1942 r.), ppłk dypl. Michał Protasewicz ps. „Rawa” (marzec 1942 r. – lipiec 1944 r.) i mjr/ppłk dypl. Marian Utnik ps. „Warta” (lipiec 1944 r. – maj 1945 r.). *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, cz. 1: *Wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Warszawa 2015, s. 457–460; *Ósmy ulan Beliny. General brygady Józef Marian Smoleński „Kolec” (1894–1978)*, oprac. G. Nowik, Warszawa 2008, s. 436, 447–448.

¹² Colin McVean Gubbins (1896–1976), gen. mjr Armii Brytyjskiej. Uczestnik I i II wojny światowej, szef Special Operations Executive, przed wojną wchodził w skład brytyjskiej misji wojskowej w Polsce. P. Wilkinson, J. Bright Astley, *Gubbins and SOE*, London 1993; D. Stafford, *Wielka Brytania i ruch oporu w Europie (1940–1945). Zarys dziejów Kierownictwa Operacji Specjalnych (SOE) oraz wybór dokumentów*, tłum. Z. Sroczyńska, Warszawa 1984.

¹³ Nazwa „kociaki” – nieco pobłażliwa, lekceważąca – pochodziła od nazwiska ministra spraw wewnętrznych i wicepremiera prof. Stanisława Kota (1939–1941), który w pierwszym rządzie gen. Sikorskiego na emigracji był jego „złym duchem”. Trzeba zaznaczyć, że większość kurierów – spadochroniarzy do Delegatury Rządu miała przeszkolenie wojskowe i brała udział w wojnie 1939 r. i w obronie Francji w 1940 r.

¹⁴ Tymi reprezentantami były głównie przedwojenne ugrupowania opozycyjne wobec sanacji, czyli rządów po maju 1926 r.: Stronnictwo Ludowe, Polska Partia Socjalistyczna, Stronnictwo Narodowe i Stronnictwo Pracy – tzw. gruba czwórka. Najwięcej kurierów (spadochroniarzy) do kraju wysłało Stronnictwo Ludowe.

¹⁵ A. Pachowicz, *Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945*, Warszawa 2010, s. 57–58.

¹⁶ Komitet Ministrów dla Spraw Kraju powołał w Paryżu 13 XI 1939 r. gen. Sikorski zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z dnia 8 XI 1939 r. A. Pachowicz, *op. cit.*, s. 25.

¹⁷ Był to tzw. quasi-sejm Polski na emigracji. Rada Narodowa RP istniała w latach 1939–1991. Zob. *Monitor Polski 1939*, nr 289/292 (Angers); *DzU 1939*, nr 104, poz. 1008.

a w jego pierwszym składzie byli: gen. Marian Kukiel¹⁸, Jan Stańczyk¹⁹, Marian Seyda²⁰ i Aleksander Ładoś²¹.

¹⁸ Marian Kukiel (1885–1973), legionista, dr, gen. dyw. WP. W wojnie polsko-bolszewickiej dowódca 51. pp, a następnie XXIV BP (12. DP); od 1930 r. w stanie spoczynku, pracownik naukowy UJ. Od 1939 r. we Francji, był m.in. zastępcą ministra spraw wojskowych w rządzie gen. Sikorskiego; gen. dyw. (3 V 1940 r.). Od lipca 1940 r. dowódca oddziałów WP w Szkocji, a od września 1942 r. do 1949 r. minister obrony narodowej. Po wojnie na emigracji, m.in. współzałożyciel Instytutu Historycznego im. gen. Sikorskiego i prezes Zarządu Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego. Odznaczony m.in. *Virtuti Militari* V kl., Krzyżem Walecznych (czterokrotnie). Zmarł w Londynie. Autor m.in.: *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Lwów 1939; *Dzieje Polski porobiorowe 1795–1921*, Londyn 1961; *General Sikorski. Żołnierz i mąż stanu Polski Walczącej*, Londyn 1995. R. Habielski, *Kukiel Marian* [w:] *Leksykon kultury polskiej poza krajem od roku 1939*, t. 1, red. K. Dybciak, Z. Kudelski, Lublin 2000, s. 211–213.

¹⁹ Jan Stańczyk (1886–1953), ślusarz, działacz PPS i związków zawodowych. W latach 1922–1930 poseł na Sejm RP, od 1937 r. członek Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS. Od 2 X 1939 r. do 24 XI 1944 r. minister pracy i opieki społecznej w rządach Władysława Sikorskiego i Stanisława Mikołajczyka, członek Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju. Zwolennik ugody jałtańskiej, powrócił do kraju; 28 VI 1945 r. – 18 VII 1946 r. minister pracy i opieki społecznej w rządzie Edwarda Osóbki-Morawskiego, członek KRN, Rady Naczelnej i Centralnego Komitetu Wykonawczego „lubelskiej” PPS, od 1948 r. w PZPR. Zmarł w Warszawie. J. Walczak, *Jan Stańczyk* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 42/2, z. 173, Warszawa–Kraków 2003, s. 244–250; P. Wiczorkiewicz, *Polscy agenci Kremla*, „Wprost” 2005, nr 51/52, s. 38–42.

²⁰ Marian Seyda ps. „MP”, „Mars”, „Verus” *vel* Jan Świątosławski (1879–1967), dziennikarz, dr praw. Członek Komitetu Narodowego Polskiego (1917–1919), działacz SN, członek ZG i Komitetu Politycznego SN (1928–1934). Poseł na Sejm RP (1919–1927), minister spraw zagranicznych (1923), senator (1928–1935). Po wrześniu 1939 r. przedostał się przez Węgry do Francji. Od października 1939 r. minister bez teki, od sierpnia 1940 r. minister sprawiedliwości i kierownik Biura Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych. Podał się do dymisji 25 VII 1941 r., powrócił do rządu jako minister bez teki w styczniu 1942 r., za co został wykluczony z SN. Od marca 1942 r. do listopada 1944 r. minister prac kongresowych. Po wojnie wyjechał do Argentyny. Zmarł w Buenos Aires. Z. Kaczmarek, *Seyda Marian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36/3, z. 150, Warszawa–Kraków 1995, s. 354–358; P. Dubiel, J. Kozak, *Polacy w II wojnie światowej. Kim byli, co robili*, Warszawa 2003, s. 153; K. Kaczmarski, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, *passim*.

²¹ Aleksander Ładoś *vel* Waclaw Nienaski (1891–1963), dyplomata, publicysta. W latach 1920–1921 sekretarz delegacji polskiej na rozmowy pokojowe z Rosją sowiecką w Mińsku i Rydze. Od grudnia 1921 r. kierownik Wydziału Środkowoeuropejskiego w Departamencie Politycznym MSZ, a od 9 X 1923 r. poseł RP w Rydze; od 1 III 1927 r. konsul generalny RP w Monachium, 30 VI 1931 r. zwolniony z MSZ; przeciwnik polityki Józefa Becka. Po wrześniu 1939 r. we Francji, gdzie od 3 X do 7 XII 1939 r. pełnił funkcję ministra bez teki w rządzie gen. Sikorskiego z ramienia SL (jego następcą był Stanisław Kot). Od 8 XI 1939 r. członek Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju. Od 24 V 1940 r. do 7 VII 1945 r. poseł RP w Bernie w randze chargé d'affaires ad interim. Zwolennik ugody jałtańskiej. W okresie szwajcarskim m.in. prowadził – wraz ze współpracownikami, głównie pochodzenia żydowskiego – handel paszportami oraz poświadczeniami obywatelstwa państw Ameryki Południowej (Boliwia, Salwador) celem ratowania bogatych Żydów, przede wszystkim z Niemiec. Po wycofaniu przez Szwajcarię uznania dla Rządu RP na Uchodźstwie przekazał część aktywów poselstwa RP ambasadzie komunistycznego rządu warszawskiego. Oskarżany przez władze emigracyjne o zagarnięcie państwowych funduszy. Utrzymywał kontakt z agentem sowieckiego GRU Władimirem Sokolinem. Boykotowany przez rządowe czynniki polityczne na uchodźstwie i oskarżany o zdradę, w tym przez własne PSL. Od września 1945 r. do lipca 1946 r. mieszkał w Lozannie; jesienią 1946 r. osiadł w Clamart pod Paryżem, gdzie zakupił posiadłość. W związku z przemytem żydowskiego złota ze Szwajcarii został aresztowany w 1948 r. w Paryżu przez władze francuskie, zwolniony po 7 miesiącach. W latach 1955–1963 współpracował z „bezpieką” PRL pod ps./krypt. „Nielot” i „Niwerski”. W 1960 r. powrócił do kraju. W 2021 r. Instytut Yad Vashem w Jeruzolimie odmówił przyznania mu medalu „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”. AIPN, 01227/197/J, Rozpracowanie operacyjne Aleksandra Ładosia krypt. „Nielot”; W. Bagiński, *Aleksandra Ładosia kręta droga do PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 1, s. 370–405; S.E. Nahlik, *Ładoś Aleksander* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18/2, z. 77, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 183–186; *Materiały do dziejów uchodźstwa niepodległościowego*, t. I: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny*

W grudniu 1939 r. i styczniu 1940 r. skład Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju uległ zmianie. Dołączyli do niego Karol Popiel (SP), który zastąpił ministra Stańczyka, a także Tadeusz Bielecki (SN) i Stanisław Mikołajczyk (SL), ustąpili zaś Ładoś i Seyda. Zmieniono też nazwę na „Komitet dla Spraw Kraju”²².

W tym czasie główną bazą łącznikową oraz przerzutową ludzi i funduszy była Baza nr I „W” w Budapeszcie krypt. „Romek”²³. Istotną rolę odgrywała też Baza nr II w Bukareszcie krypt. „Bolek”²⁴. Później powstały placówki (bazy) w Rzymie, Sztokholmie, Belgradzie, Atenach i Stambule²⁵.

Delegatura Rządu na Kraj

Pierwsze instrukcje otrzymane od rządu gen. Sikorskiego sprowadzały się m.in. do tego, by w kraju, w ramach Politycznego Komitetu Porozumiewawczego (PKP), powstała reprezentacja polityczna oparta o cztery stronnictwa byłej opozycji do rządów sanacyjnych, która byłaby ekspozyturą rządu londyńskiego, działającą ściśle według jego

światowej 1939–1945, red. Z. Błażyński, Londyn 1994, *passim*; W. Wasutyński, *Prawą stroną labiryntu. Fragmenty wspomnień*, oprac. W. Turek, Gdańsk 1996, s. 270; K. Kaczmarek, *O Wielką Polskę...*, *passim*; C. Szulczewski, *Dyplomata przykryj pamięci*, „Orzeł Biały” 1978, nr 172; S.E. Nahlik, *Przesiane przez pamięć*, t. 2, Kraków 2002, *passim*; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 438; P. Dubiel, J. Kozak, *op. cit.*, s. 98–99.

²² *Protokoły posiedzeń Komitetu dla Spraw Kraju*, cz. 1: 1939–1941, oprac. i red. W. Grabowski, Warszawa 2008, s. 126 (seria: „Polskie Państwo Podziemne w dokumentach”, t. 1).

²³ Pod koniec 1939 r. utworzono w Budapeszcie – na polecenie KG ZWZ w Paryżu – Wojskową Bazę Łączności o krypt. „Romek” (później „Liszt” i „Pestka”). Po upadku Francji w czerwcu 1940 r. Baza podlegała Sztabowi Naczelnego Wodza, a od maja 1943 r. – komendantowi głównemu AK. Jej szefami byli kolejno: płk dypl. Alfred Krajewski ps. „Adam Polesiński”, „Grzegorz”, „Jasińczyk”, p.o. dowódcą płk Zygmunt Bezeg ps. „Longin”, płk Stanisław Rostworowski ps. „Rola”, płk Franciszek Matuszczak ps. „Dod”, „Ozyrys” oraz kpt. Maria Gleb-Koszańska „Anna”. Głównym zadaniem Bazy było utrzymanie łączności wojskowej na linii Naczelnego Wódz–ZWZ-AK. Spośród pięciu referatów Bazy najważniejszą rolę odgrywał Referat Ruchu Bazy, nadzorujący działalność kurierską. Jednocześnie z Bazą „Romek” działała Ekspozytura „W” (Węgry) z zadaniami o charakterze wywiadowczym i kontrwywiadowczym, podlegająca Oddziałowi II Sztabu NW, a od 1940 r. trzecia placówka – Cywilna Baza Łączności, tzw. Placówka „W” (stanowiąca filar mostu między rządem emigracyjnym a delegaturą w Warszawie), prowadząca własną działalność kuriersko-przerzutową. Kierownikami Ekspozytury „W” byli: rtm. Jan Bielewicz ps. „Śliżewski”, „Maryś”, mjr Otton Pawłowicz ps. „Otto”, kpt. Franciszek Kretkowski ps. „Serafin”. Na czele Cywilnej Bazy Łączności, zorganizowanej przez Wacława Felczaka ps. „Lech” i Pawła Janczukowicza ps. „Jaworski”, stał Józef Fietz ps. „Edmund Fietowicz” – działacz SL. *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 1, cz. 1, s. 72–73; L.A. Kliszewicz, *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 1: *Baza w Budapeszcie*, Warszawa–Londyn 1998; T. Dubicki, *Bazy wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK w latach 1939–1945. Studia i materiały*, Częstochowa 2000, *passim*.

²⁴ Baza Łączności Zagranicznej ZWZ-AK krypt. „Bolek” w Bukareszcie (1939–1941), a następnie Baza krypt. „Bolek II”. Jej pierwszym komendantem był płk dypl. dr Stanisław Rostworowski, który wyjechał z Paryża 1 XII 1939 r. L.A. Kliszewicz, *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 2: *Baza w Bukareszcie*, Warszawa–Londyn 1999; T. Dubicki, *Bazy wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK...*, *passim*; *idem*, *Wywiad polski w Rumunii 1939–1945*, Łomianki 2021.

²⁵ L.A. Kliszewicz, *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 3: *Baza w Stambule*, Warszawa–Londyn 1999; *idem*, *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 4: *Baza w Kairze*, Warszawa–Londyn 2000; *idem*, *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 5: *Baza w Sztokholmie*, Warszawa–Londyn 2000; T. Dubicki, *Bazy wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK...*, *passim*.

wskazówek. Miała ona powołać delegata rządu na kraj w randze wicepremiera. Ponadto planowano stworzyć wszystkie możliwe i potrzebne departamenty, za wyjątkiem oczywiście podziemnych sił zbrojnych, które były w gestii komendanta głównego ZWZ²⁶.

Wiosną 1940 r. z Francji został wysłany do Warszawy p.o. tymczasowy delegat rządu – Jan Skorobohaty-Jakubowski ps. „Kaczmarek”, „Vogel”²⁷, który latem objął przewodniczenie tzw. Zbiorowej Delegatury Rządu²⁸. Na kilka miesięcy stała się ona politycznym ośrodkiem kierowniczym konspiracji wobec chwilowej utraty łączności z rządem RP wskutek kapitulacji Francji.

Trzeciego grudnia 1940 r. minister spraw wewnętrznych powołał Cyryla Ratajskiego²⁹ na stanowisko głównego delegata rządu na teren Generalnego Gubernatorstwa, a Adolf Bniński został delegatem na ziemię wcielone do Rzeszy. Ratajski zorganizował podstawy działalności Polskiego Państwa Podziemnego. Szczególny nacisk położono na walkę cywilną.

Nominacja Ratajskiego została dokonana wbrew stanowisku głównych ugrupowań politycznych w kraju, reprezentowanych w PKP³⁰. Opowiadały się one bowiem za kandydaturą prof. Jana Piekalkiewicza ps. „Wernic”³¹. Doprowadziło to do konfliktu

²⁶ Po likwidacji KG ZWZ w Wielkiej Brytanii jej funkcje przejęła KG ZWZ w kraju 30 VI 1940 r. na czele z gen. Stefanem Roweckim, który jednocześnie został dowódcą Sił Zbrojnych w Kraju.

²⁷ Jan Skorobohaty-Jakubowski ps. „Skupień”, „Truskowski”, „Vogel” *vel* Jan Kaczmarek (1878–1955), legionista, płk. Od 1928 r. w stanie spoczynku. Od 1935 r. wiceprezes Zarządu Głównego Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. W ostatnim roku przed wojną pełnił funkcję szefa Wydziału Społecznego Komendy Naczelnej Związku Legionistów Polskich. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. w Grupie „Dubno” jako dowódca batalionu oraz w powstaniu warszawskim 1944 r. *Lista starszeństwa oficerów Legionów Polskich w dniu oddania Legionów Polskich Wojsku Polskiemu (12 kwietnia 1917)*, Warszawa 1917, s. 4; A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1, Warszawa 1987, s. 143–144.

²⁸ W składzie tej Delegatury byli przedstawiciele ZWZ i PKP (główne partie i stronnictwa) oraz tymczasowy delegat. Miał on za zadanie wyłonić głównego delegata. W. Grabowski, *Polska tajna administracja...*, s. 40–43.

²⁹ Cyryl Ratajski ps. „Górski”, „Wartski”, „Wrzos” *vel* Celestyn Radwański (1875–1942), adwokat. Członek Ligi Narodowej, minister spraw wewnętrznych w rządzie Władysława Grabskiego (1924–1925), prezydent Poznania (1925–1934). Od 3 XII 1940 r. do 5 VIII 1942 r. delegat rządu na kraj. A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej*, t. 2, Warszawa 1987, s. 157–159.

³⁰ Polityczny Komitet Porozumiewawczy powstał 26 II 1940 r. przy ZWZ w wyniku porozumienia przedstawicieli PPS „Wolność – Równość – Niepodległość” (krypt. „Koło”), SL (krypt. „Trójkat”), SN (krypt. „Kwadrat”) i SP (krypt. „Romb”) jako załączek wspólnej platformy politycznej Polskiego Państwa Podziemnego. W skład PKP weszli: Kazimierz Pużak ps. „Bazyli” (PPS-WRN), Józef Grudziński ps. „Walenty” (SL), Aleksander Dębski ps. „Stachurski” (SN) i płk Stefan Rowecki ps. „Inżynier” oraz gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz ps. „Doktor” z ZWZ. Sekretarzem Komitetu został mjr Tadeusz Kruk-Strzelecki ps. „Dyrektor”. Od kwietnia 1940 r. PKP był uznawany przez władze RP na uchodźstwie za polityczną reprezentację kraju i działał początkowo przy ZWZ. Później w jego skład wszedł Stefan Korboński ps. „Nowak” (SL) oraz Franciszek Kwieciński ps. „Karwat” (SP). *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 1, cz. 1, s. 165–166; S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po podziemiu*, Warszawa 1981, s. 51–52; G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996, s. 29 i n.; E. Duraczyński, *Delegatura rządu emigracyjnego i reprezentacja czterech stronnictw „oboju londyńskiego”* [w:] *Problemy wojny i okupacji 1939–1944*, red. W. Góra, J. Gołębiowski, Warszawa 1969, s. 204–205; *idem*, *Wojna i okupacja. Wrzesień 1939 – kwiecień 1943*, Warszawa 1974, s. 182–184; J.J. Terej, *Na rozstajach dróg. Ze studiów nad obliczem i modelem Armii Krajowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, *passim*.

³¹ Jan Piekalkiewicz ps. „Juliański”, „Wernic”, „Wiktor”, „Wrocławski” (1892–1943), ekonomista, prof. Od 1925 r. wykładowca Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie oraz UJK we Lwowie; pracownik GUS. Od 5 VIII 1942 r. do 19 II 1943 r. delegat rządu na kraj. Aresztowany przez Gestapo, więziony na

między delegatem a stronnictwami politycznymi i ZWZ-AK, który zażegnano dopiero w sierpniu 1942 r., po złożeniu dymisji przez Ratajskiego³². Wówczas delegatem został Jan Piekalkiewicz (SL). Po jego aresztowaniu przez Niemców w lutym 1943 r. stanowisko to objął Jan Stanisław Jankowski ps. „Soból” (SP), który działał do czasu uwięzienia go przez NKWD 27 marca 1945 r. Od tego momentu obowiązki delegata pełnił Stefan Korboński ps. „Zieliński” (SL)³³.

Dział Krajowy Prezydium Rady Ministrów i Wydział Społeczny MSW

Najpilniejszym zadaniem było zorganizowanie sprawnie działającej specjalnej komórki dla łączności z krajem w kwestiach politycznych i ogólnych, która zajęłaby się wysyłaniem do Polski zarówno kurierów, jak i emisariuszy.

Dwudziestego ósmego lutego 1940 r. sprecyzowano zadania Wydziału Politycznego Prezydium Rady Ministrów, do którego należała m.in. organizacja łączności politycznej z krajem, jak również przesyłanie funduszy na działalność konspiracyjną i sprawy społeczne³⁴. Następnym etapem na drodze do zbudowania łączności cywilnej (politycznej) z Polską było utworzenie w kwietniu 1940 r. Działu Krajowego Prezydium Rady Ministrów Rządu RP na Uchodźstwie z jego kierownikiem Władysławem Banaczykiem (SL)³⁵.

Wczesną jesienią 1940 r. w Londynie w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych powstał Wydział Społeczny, który zajął się organizowaniem cywilnej łączności z krajem za pomocą przelotu powietrznego. Jego szefem został Paweł Siudak³⁶. Wspomniany wydział, który nawiązał ścisłą współpracę z Oddziałem VI (Specjalnym) Sztabu Naczelnego

---

Pawiaku, a następnie w siedzibie Gestapo w al. Szucha, gdzie został zamordowany 19 VI 1943 r. P. Du-
biel, J. Kozak, *op. cit.*, s. 123.

³² F. Moskał, *Z pasją naprzód*, Warszawa 2002, s. 82–90.

³³ Stefan Korboński (1901–1989), prawnik, oficer WP, działacz SL i PSL, szef Kierownictwa Walki Cywilnej (KWC), działacz niepodległościowy w USA. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej (1920) i III powstania śląskiego (1921). Bliski współpracownik Macieja Rataja, zastępował go w Głównej Radzie Politycznej przy SZP, a następnie, od 1940 r., był przedstawicielem SL w PKP. W kwietniu 1941 r. wyznaczony przez gen. Roweckiego na pełnomocnika ds. walki cywilnej, następnie szef KWC i Kierownictwa Walki Podziemnej (KWP). Zorganizował łączność operacyjną Delegatury Rządu z Londynem. Po aresztowaniu w marcu 1945 r. przez NKWD 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego przejął obowiązki delegata rządu na kraj i pełnił je do 27 VI 1945 r. W nocy z 28 na 29 czerwca aresztowany wraz z żoną przez NKWD, zwolniony po miesiącu. Od 1946 r. szef warszawskiej struktury PSL, następnie członek Rady Naczelnej i Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL. Zagrożony aresztowaniem, w listopadzie 1947 r. uciekł z kraju i przez Szwecję oraz Wielką Brytanię przybył z żoną do USA. Działacz emigracyjnego PSL – Odłamu Jedności Narodowej, w 1951 r. współzałożyciel Europejskiego Zgromadzenia Narodów Ujarmionych (ACEN). Inwigilowany i rozpracowywany przez UB–SB. Zmarł w Waszyngtonie. Autor książek, m.in. *W imieniu Rzeczypospolitej...*, Paryż 1954; *W imieniu Kremla*, Paryż 1956; *W imieniu Polski Walczącej*, Londyn 1963. AIPN, 01263/104, Sprawa ewidencyjno-operacyjna krypt. „Kalif” przeciwko S. Korbońskiemu; P. Stanek, *Stefan Korboński (1901–1989). Działalność polityczna i społeczna*, Warszawa 2014; J.J. Terej, *op. cit.*, s. 80, 215; S. Korboński, *Polskie Państwo..., passim*.

³⁴ A. Pachowicz, *op. cit.*, s. 57.

³⁵ Władysław Banaczyk (1902–1980), adwokat, działacz PSL „Piast”, SL, PSL i ZSL. Polityk emigracyjny, w 1945 r. powrócił z Mikołajczykiem do Polski. A. Kołodziejczyk, *Władysław Banaczyk „Orkan” (1902–1980)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, nr 32, s. 351–389.

³⁶ Paweł Siudak ps. „Bohun”, „Espe”, „Odo” (1905–1972), działacz PSL „Piast”, SL, ppor. rez. Sekretarz wicepremiera Stanisława Mikołajczyka i wraz z nim powrócił do Polski. Po jego ucieczce pozostał w kraju. W latach 1948–1956 więziony przez UB. A. Kołodziejczyk, *Skazany za szpiegostwo i dywersję. Sekretarz Stanisława Mikołajczyka – Paweł Siudak (1905–1972)*, „Niepodległość i Pamięć” 1997,

Wodza, zajął się wyszukiwaniem kurierów (kandydatów na lot bojowy do kraju) oraz koordynacją ich szkolenia.

W latach 1941–1944 drogą lotniczą dotarło z Wielkiej Brytanii i Włoch do kraju 28 spadochroniarzy – kurierów politycznych (emisariuszy) do Delegatury Rządu. Jednym z pierwszych, którzy wylądowali w Polsce, był kpr. piech. rez. Wiktor Strzelecki ps. „Buka”, „Rapid”, „Michał” *vel* Jan Łyszcz, *vel* Michał Bukowiński, *vel* Michał Buka³⁷.

Wiktor Strzelecki urodził się 21 maja 1904 r. w Bodzechowie³⁸, gm. Bodzechów, w pow. opatowskim (woj. kieleckie), jako syn rolnika Marcelego i Józefy z d. Wasilewskiej. Początkowo uczył się w rodzinnej miejscowości, a 18 września 1915 r. rozpoczął naukę (22 czerwca 1916 r. promowany do klasy I) w Gimnazjum Humanistycznym w Ostrowcu Kieleckim (obecnie Ostrowiec Świętokrzyski)³⁹. Według własnej wersji, w 1922 r. uzyskał świadectwo dojrzałości⁴⁰.

W walce o Polskę wolną i sprawiedliwą

Jako młodociany ochotnik brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w szeregach 24. pp⁴¹. Przez rok prawdopodobnie studiował w Szkole Technicznej Hipolita Wawelberga. W tym czasie związał się z ruchem socjalistycznym – PPS i jego lewicową frakcją. Od ok. 1929 r. mieszkał w Puławach. Prowadził wówczas intensywną działalność partyjną i związkową wymierzoną przeciwko władzy sanacyjnej. Pełnił funkcje instruktora i sekretarza w Związku Robotników Rolnych i Małorolnych w Puławach. Kilkakrotnie był pociągany do odpowiedzialności karnej, m.in. w 1930 r. został skazany przez Sąd Grodzki w Puławach na karę trzech miesięcy więzienia, którą odsiedział w całości⁴².

nr 1, s. 231–242; A. Kołodziejczyk, *Paweł Siudak (1905–1972)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1998, nr 30, s. 291–311.

³⁷ Ministry of Defence, Great Britain, Arkusz ewidencyjny Wiktora Strzeleckiego, b.p.

³⁸ *Ibidem*. Według innego dokumentu miejscem urodzenia Wiktora Strzeleckiego była miejscowość parafialna Denków. W latach 1870–1954 Denków należał do gminy Bodzechów (parafia Denków), pow. opatowski, w guberni kieleckiej. Obecnie Denków jest w granicach Ostrowca Świętokrzyskiego. APK, Zesp. 21/2898, Liceum Ogólnokształcące im. Joachima Chreptowicza w Ostrowcu Świętokrzyskim, sygn. 1 – katalog okresowy 1915–1916.

³⁹ APK, Zesp. 21/2898, Liceum Ogólnokształcące im. Joachima Chreptowicza w Ostrowcu Świętokrzyskim, sygn. 1 – katalog okresowy 1915–1916.

⁴⁰ Ministry of Defence, Great Britain, Arkusz ewidencyjny Wiktora Strzeleckiego, b.p. Jest bardzo mało prawdopodobne, by Wiktor Strzelecki uzyskał świadectwo dojrzałości. Nie znajduje się on w wykazie absolwentów Gimnazjum i Liceum im. J. Chreptowicza w Ostrowcu Świętokrzyskim. Zob. Towarzystwo Absolwentów, Wychowanków i Przyjaciół Gimnazjum i Liceum, Wykaz absolwentów, <https://absolwencichreptowicza.pl/absolwenci/> (dostęp 9 VI 2021 r.). Według akt sprawy karnej i postępowania prokuratorskiego z lat 1934–1936 podczas przesłuchań podawał, że ma wykształcenie średnie, natomiast w aktach Sądu Okręgowego w Lublinie zawarto, że ukończył cztery klasy gimnazjum. APL, Zesp. 494, sygn. 555, Akta prokuratora Sądu Okręgowego w Lublinie (1934–1935), Protokół przesłuchania W. Strzeleckiego, 23 VI 1934 r., k. 58; APL, Zesp. 469, sygn. 8962, Akta w sprawie karnej przeciwko Wiktorowi Strzeleckiemu, Protokół przesłuchania oskarżonego Wiktora Strzeleckiego, 22 IV 1933 r., k. 4; informacja Marka Wójcickiego z Ostrowca Świętokrzyskiego, 15 VI 2021 r. (w zbiorach autora).

⁴¹ APL, Zesp. 494, sygn. 555, Akta prokuratora Sądu Okręgowego w Lublinie (1934–1935), Protokół przesłuchania Wiktora Strzeleckiego, 23 VI 1934 r., k. 58; M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*, s. 140.

⁴² APL, Zesp. 484, sygn. 270, Akta w sprawie karnej przeciwko Wiktorowi Strzeleckiemu, Protokół przesłuchania oskarżonego Wiktora Strzeleckiego, 22 IV 1933 r., k. 4. Nie zachowały się akta tej sprawy z 1930 r.

Osiemnastego czerwca 1934 r. Wiktor Strzelecki został zatrzymany przez Policję Państwową. Przyczyniła się do tego informacja od agenta PP, który podsłuchał jego rozmowę na temat zabójstwa ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego. Ponadto w tym czasie pojawiły się w Puławach, m.in. koło koszar II Batalionu Saperów Kaniowskich, ulotki antyrządowe, popierające zabójcę ministra Pierackiego. Trzy dni później w mieszkaniu Strzeleckiego przy ul. Wiejskiej 5 w Puławach policja przeprowadziła rewizję. Prokuratura wszczęła dochodzenie i wspomniane ulotki przesłała do ekspertyzy grafologicznej. Wobec braku bezpośrednich dowodów winy sprawa została ostatecznie umorzona 20 listopada 1934 r.⁴³

W latach 1936–1937 Wiktor Strzelecki mieszkał w Lublinie i w tym czasie był współpracownikiem, a następnie redaktorem odpowiedzialnym i wydawcą pisma PPS – „Robotnik Lubelski”. Po raz kolejny wszedł wówczas w konflikt z prawem. Związane to było z artykułem z 16 grudnia 1936 r. pt. *Bezrobotni burzą się!*, w którym podał informację o zmniejszeniu racji zasiłkowych przez Starostwo Grodzkie Lubelskie z tytułu pomocy zimowej bezrobotnym⁴⁴. Za opóźnienie o kilka dni opublikowania sprostowania, które nadesłał starosta grodzki, Sąd Grodzki w Lublinie skazał go 2 kwietnia 1937 r. na karę grzywny w wysokości 20 zł plus koszty postępowania sądowego w wysokości 2 zł⁴⁵. Wobec zmiany miejsca zamieszkania kwoty tej Strzelecki nie uiścił⁴⁶.

W połowie 1937 r. Strzelecki wyjechał do Piotrkowa Trybunalskiego, w którym pracował jako sekretarz Związku Robotników Rolnych i Małorolnych⁴⁷. Pod koniec roku przeniósł się do stolicy, gdzie pracował w centrali PPS oraz w „Ursusie” we Włochach pod Warszawą. Przez jakiś czas pracował jako urzędnik prywatny i mieszkał przy ul. Czerwonego Krzyża 16 w Warszawie. Przed samą wojną zamieszkał we Włochach pod Warszawą i współpracował ze Stanisławem Dubois⁴⁸ i Stanisławem Chudobą ps. „Stefan”.

Wiktor Strzelecki we wrześniu 1939 r. brał udział w obronie stolicy w szeregach Robotniczej Brygady Obrony Warszawy⁴⁹. Po kapitulacji związał się z konspiracją socjalistyczną. W październiku przedostał się na Węgry, a następnie powrócił do Warszawy. W grudniu wyruszył do Paryża, do którego dotarł w lutym 1940 r. Na przełomie kwietnia i maja tr. został skierowany do kraju jako emisariusz rządu RP w Angers⁵⁰. Miał się zapoznać z sytuacją polityczną kierownictwa w podziemiu, a przede wszystkim w środowisku różnych grup socjalistycznych⁵¹.

⁴³ APL, Zesp. 494, sygn. 555, Akta prokuratora Sądu Okręgowego w Lublinie (1934–1935), Wniosek o umorzenie dochodzenia, 31 X 1934 r., k. 2.

⁴⁴ *Bezrobotni burzą się!*, „Robotnik Lubelski” 1936, nr 117.

⁴⁵ APL, Zesp. 484, sygn. 270, Akta Sądu Grodzkiego w Lublinie w sprawie karnej przeciwko Wiktorowi Strzeleckiemu, Sentencja wyroku, 22 IV 1937 r., k. 42.

⁴⁶ Jako ciekawostkę można przytoczyć fakt, że ta niezapłacona suma była dochodzona w 1941 r. przez Sąd Grodzki na terenie Warszawy.

⁴⁷ M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*, s. 141.

⁴⁸ *Ibidem*; J. Tucholski, *op. cit.*, s. 113.

⁴⁹ Powołano ją z inicjatywy PPS, a jej dowódcą był kpt. Marian Kenig. Niekiedy używano nazwy „Ochotnicza Robotnicza Brygada Obrony Warszawy”. M. Kenig, *Ochotnicza Robotnicza Brygada Obrony Warszawy* [w:] *P.P.S. Wspomnienia z lat 1918–1939*, t. 1, red. J. Cesarski, Warszawa 1987.

⁵⁰ Angers – miasto i gmina w zachodniej Francji leżące przy ujściu rzeki Maine do Loary, w regionie Kraj Loary, w departamencie Maine i Loara. Od 22 XI 1939 r. do 18 VI 1940 r. mieściła się tam siedziba rządu oraz prezydenta RP. Naczelne Dowództwo WP było natomiast w Paryżu (hotel „Regina”).

⁵¹ M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*, s. 142.

Od czerwca 1940 r. przebywał m.in. w Warszawie i Krakowie. Przeprowadził wówczas rozmowy ze środowiskiem partyjnym „Barykady Wolności”, a także z Zygmuntem Zarembą z PPS⁵² i tymczasowym delegatem rządu Janem Skorobohatym-Jakubowskim ps. „Vogel”. Konferował również z grupą socjalistów, których reprezentantem był Adam Próchnik („Polscy Socjaliści”). W Krakowie przekazał Zygmuntowi Żuławskiemu 400 tys. zł, które otrzymał od PPS w Londynie⁵³. W trakcie rozmów przedstawił zagadnienia związane z partią socjalistyczną na emigracji, np. informował o negatywnej działalności członków byłych władz sanacyjnych. Z atencją natomiast wyrażał się o Hermanie Liebermanie – przewodniczącym Komitetu Zagranicznego PPS w Londynie.

Wiktor Strzelecki był bojkotowany przez głównych działaczy PPS-WRN – Kazimierza Pużaka i Tomasza Arciszewskiego, ze względu na swoje mocno lewicowe poglądy. Pierwszy z nich uważał go wręcz za komunistę⁵⁴. Po kilku tygodniach ponownie wyjechał z kraju i przedostał się do Londynu, skąd w sierpniu 1941 r. powrócił do okupowanej Polski⁵⁵.

W drodze do Londynu

Dwudziestego ósmego września 1940 r. wyjechał z Warszawy przez Kraków do Budapesztu razem z pchor. kaw. Stanisławem Niedbałem (późniejszym kurierem ps. „Bask”) *vel* Stanisławem Mostwinem. W Bazie „Romek” złożył sprawozdanie z pobytu w kraju, m.in. o tworzeniu się konspiracji wojskowej i politycznej⁵⁶. Po kilku dniach wyjechał przez Nagykanizsę jako pomocnik maszynisty w składzie pociągu jugosłowiańskiego do Zagrzebia. Dotarł do niego 7 października, w polskim konsulacie otrzymał paszport i dzień później przybył do Belgradu⁵⁷.

W Poselstwie RP w Belgradzie szef ewakuacji ppłk Leopold Goebel skierował go do transportu wojskowego, z którym dostał się do obozu we Vranje (Serbia). Zgłosił się tam jako kapitan rezerwy WP (według własnego zeznania). Czternastego października wyjechał z obozu do Sofii, gdzie zatrzymał się na noc u posła RP Adama Tarnowskiego.

⁵² Z. Zaremba, *Wojna i konspiracja*, Londyn 1957, s. 167.

⁵³ Zygmunt Żuławski (1880–1949), działacz PPS. Poseł na Sejm II RP (Ustawodawczy, I, II i III kadencji). Od stycznia do maja 1940 r. przewodniczący organizacji PPS w Krakowie, ustąpił wskutek różnicy zdań z Józefem Cyrankiewiczem dotyczącej uznania WRN. Po aresztowaniu Cyrankiewicza powtórnie objął funkcję przewodniczącego; zajmował postawę pojedynczą wobec różnych odłamów i kierunków ruchu socjalistycznego. W 1945 r. przewodniczący Rady Naczelnej i CKW. W czerwcu 1945 r. był uczestnikiem konferencji moskiewskiej w sprawie utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Po odmowie PPR zalegalizowania Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej w latach 1945–1946, w koncesjonowanej PPS; członek Rady Naczelnej. Od 1946 r. poseł do KRN, a od 1947 r. – do Sejmu Ustawodawczego jako niezależny socjalista. AIPN Kr, 010/11016, Sprawa agencyjnego rozpracowania krypt. „Szachista” dotycząca Zygmunta Żuławskiego; Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 15652/I–II, Z. Żuławski, „Życie z burzliwej epoki. Wspomnienia”, mps; M. Śliwa, *Zygmunt Żuławski – zarys biografii*, Kraków 1993.

⁵⁴ J. Mulak, *op. cit.*, s. 53.

⁵⁵ W. Grabowski, *Polska tajna administracja...*, s. 86.

⁵⁶ Zob. *Raport kuriera W. Strzeleckiego na temat życia politycznego i tworzenia się zrębów konspiracji wojskowej przekazany przez placówkę kurierską w Budapeszcie do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie, 12 X 1940, Budapeszt [w:] W kraju i na emigracji. Materiały z londyńskiego archiwum ministra prof. Stanisława Kota (1939–1945)*, oprac. J. Gmitruk, Z. Hemmerling, J. Sałkowski, Warszawa 1989, s. 140–143.

⁵⁷ IPMS, A.9.III.2a/28, Sprawozdanie Michała Buki. Powrót z kraju, k. 1–2.

Następnie przybył do Stambułu (16 października). Tam spotkał się z kurierem Jerzym Kurcyszem – działaczem SN i Obozu Wielkiej Polski⁵⁸.

Osiemnastego października z portu w Mersin na statku M/S „Warszawa” przyłączyła się do Hajfy, gdzie 23 października 1940 r. na Komisji Poborowej w Stacji Zbornej Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (SBSK) został uznany za zdolnego do służby wojskowej w stopniu szeregowego. Zatrzymano go do wyjaśnienia, ponieważ podejrzewano, że jest szpiegiem, chociaż miał pismo od attaché wojskowego ze Stambułu, iż podlega rządowi RP w Londynie. Badany był również przez kontrwywiad angielski. Pomimo jego protestów został wysłany 7 listopada z Hajfy do kwatery SBSK w Latrun, gdzie zgłosił się do kpt. Kazimierza Lipińskiego. Ostatecznie dzień później wyjechał do Jerozolimy, a stamtąd do Egiptu. W Kairze zgłosił się do poselstwa RP, w którym został przyjęty przez Tadeusza Zaźulińskiego – chargé d'affaires w Kairze od 1939 r.⁵⁹

Piętnastego listopada 1940 r. przyleciał przez Chartum, Fasher, Kano, Lagos do Freetown, a później przedostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie złożył pisemne sprawozdanie z wykonania misji⁶⁰. Jedenastego stycznia 1941 r. w Londynie złożył przysięgę według roty wysłannika rządu polskiego⁶¹.

Siedemnastego stycznia 1941 r. Strzelecki został przyjęty w Londynie przez prezydenta RP Władysława Raczkiewicza. Omawiając sytuację w walczącym kraju, podkreślił solidarną współpracę wszystkich czynników politycznych w Polsce, oczywiście oprócz komunistów, i godną postawę narodu polskiego. Ponadto stwierdził, że Polacy przeżyli wstrząs z powodu kapitulacji Francji, ale wiara w Wielką Brytanię jest budująca, jak również zaufanie do rządu polskiego i osoby prezydenta. Przekazał Raczkiewiczowi pierścien pamiątkowy Brygady Karpackiej, poświęcony przez ks. bp. Karola Radońskiego⁶².

Pierwszego kwietnia prezydent Raczkiewicz po raz kolejny przyjął Strzeleckiego w związku z jego wyjazdem do Sztokholmu w celu nawiązania kontaktu z krajem. Zdał wówczas głowie państwa sprawozdanie ze swojej akcji propagandowej w wojsku stacjonującym w Szkocji, podczas której informował o sytuacji w kraju. Stwierdził, „że stosunek oficerów zawodowych do żołnierzy jest nieodpowiedni, zwłaszcza wobec wysokiego poziomu intelektualnego żołnierzy, przewyższających często intelektualnie swych przełożonych”⁶³.

Strzelecki rozmawiał również z prezydentem RP 29 października i 10 listopada, przed odlotem do kraju. Władysław Raczkiewicz zlecił mu poinformowanie przedstawicieli głównych partii politycznych w kraju o swoich usiłowaniach przywrócenia jedności narodowej w rządzie i Radzie Narodowej oraz o uzgodnieniu swoich poczynań z opinią kraju. Przekazał mu również list do Cyryla Ratajskiego ps. „Wrzos” oraz środki finansowe dla delegata: 145 tys. marek niemieckich i 19 tys. dolarów⁶⁴.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 2.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 3–4.

⁶⁰ *Ibidem*, k. 4–5.

⁶¹ SPP, MSW 32, Dokument zaprzysiężenia, b.d., k. 310.

⁶² *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939*, t. 1, oprac. J. Piotrowski, Wrocław 2004, s. 301–302.

⁶³ *Ibidem*, s. 345.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 451, 457.

Według pisma MSW do głównego delegata rządu RP w Warszawie „Michał” (Wiktor Strzelecki) „to socjalista pokroju [Hermana] Liebermana, [Zygmunta] Żuławskiego, był już kurierem z Francji, materiał i sprawozdanie przywiezione z końcem 1940 r. wyjaśniły wielu ludziom pracę w terenie i stosunki polityczne. Ostatnio był w Szwecji parę miesięcy, zna dobrze placówkę «Adama»⁶⁵ i winien od Was stworzyć drogę nie tylko [dla] poczty, ale i przerzutu kurierów z powrotem. Jego zasadniczym zadaniem [jest] poinformować Pana o pracach rządu, układzie sił, przyczynach ostatniego przesilenia oraz współpracy «Trójkąta» (SL), «Koła» (PPS-WRN), «Romby» (SP) i «Kwadratu» (Stronnictwo Narodowe) do obecnego rządu [*sic!*], Naczelnego Wodza i prezydenta. Naświetli Panu stosunki współpracy akcji politycznej i wojskowej na kraj. Moje dążności do ujednoczenia pracy na kraj przedyskutuje i prześle natychmiast wnioski pracy sabotażowej w Niemczech przez organizacje polityczne i społeczne. Ma polecenie rządu i «Koła» (PPS) naświetlenia stosunku krajowego «Koła» do PKP, rządu, paktu polsko-sowieckiego i naświetlenia stosunku «Koła» krajowego do tutejszego ich przedstawicielstwa, konieczna jest jakaś deklaracja, kogo oni uważają za swego reprezentanta, za którego biorą odpowiedzialność i dają pełne poparcie. «Michał» ma polecenie przebywania w kraju do kwietnia 1942 r.»⁶⁶.

Ponownie z misją w kraju

W nocy z 27 na 28 grudnia 1941 r. (operacja lotnicza o krypt. „Jacket”, ekipa nr 2), wskutek pomyłki nawigatora, wykonał skok poza placówką zapasową, w rejonie Sochaczew–Bolimów, koło wsi Aleksandrów poza granicą GG, na wysokopienny las Paulinka, 22 km na północ od Łowicza. W trakcie przekraczania granicy koło wsi Wszeliwy wraz z mjr. Maciejem Kalenkiewiczem ps. „Kotwicz”, Tadeuszem Chciukiem ps. „Celt” i kpt. Alfredem Paczkowskim ps. „Wania” zostali zatrzymani przez patrol Grenzschutzu i odstawieni na pobliską strażnicę we wsi Wszeliwy. W czasie próby rewizji podjęli walkę z Niemcami, w trakcie której zabili czterech funkcjonariuszy nieprzyjaciela. „Kotwicz” został ranny w rękę. Szybko oddalili się zarekwirowanym wozem⁶⁷.

Delegat rządu Cyryl Ratajski ps. „Wartski” tak depeszował do MSW w Londynie o grupie spadochroniarzy: „3 od was przyjechali, 1–2 z pocztą i pieniędzmi, lecz bez zasobników, do lasu koło wsi Aleksandrów, 4 km od granicy Gubernatorstwa. Komendant [Marian Jurecki] i «Efendi» [Andrzej Świątkowski] pozostali na miejscu celem zdjęcia parasoli z drzew, reszta przekroczyła granicę po zabiciu 4 ludzi ze strażnicy. Lekarz [Alfred Paczkowski] i Maciej [Kalenkiewicz] są w Warszawie. Przesyłki zabezpieczone przez «Michała» [Wiktora Strzeleckiego] na terenie Gubernatorstwa. «Michał» i «Jan» [Tadeusz Chciuk *vel* Marek Celt] zgłosili się do mnie dzisiaj»⁶⁸.

⁶⁵ Brak możliwości identyfikacji, kim był „Adam”. W latach 1941–1942 komendantami bazy w Szwecji o krypt. „Anna”, „Jula” i „Renifer” byli: pplk dypl. Tadeusz Rudnicki i pplk Edmund Piotrowski *vel* Różycki. Jednak nie posługiwali się oni pseudonimem „Adam”.

⁶⁶ IPMS, A.9.III.4/23, Pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do delegata RP w Warszawie, b.d., k. 2–3.

⁶⁷ SPP, MSW 60, Depesza „Wartskiego” [Cyryla Ratajskiego] do MSW w Londynie, 3 I 1941 r., k. 140; M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*; A. Paczkowski, *Ankieta cichociemnego*, Warszawa 1987, *passim*; J. Erdman, *Droga do Ostrej Bramy*, Londyn 1984, *passim*.

⁶⁸ SPP, MSW 60, Depesza „Wartskiego” [Cyryla Ratajskiego] do centrali w Londynie, 3 I 1941 r., k. 140.

Rotmistrz Marian Jurecki ps. „Orawa” i kpt. Andrzej Świątkowski ps. „Efendi”, którzy pozostali przez pewien czas w rejonie zrzutu celem zdjęcia spadochronów z drzew i zabezpieczenia części przesyłek, w trakcie przekraczania granicy zostali okrążeni przez niemiecką obławę w rejonie wsi Brzozów Stary i zginęli w walce z wrogiem.

Po uciążliwym marszu, w czasie którego opiekował się rannym „Kotwiczem”, Wiktor Strzelecki dotarł na punkt kontaktowy na plebanii w Domaniewicach, a następnie udał się do stolicy i zamieszkał u swojej szwagierki Genowefy Antoniak we Włochach pod Warszawą⁶⁹.

Wiktor Strzelecki przeprowadził wiele rozmów, m.in. z delegatem Cyrylem Ratajskim, ze Stefanem Korbońskim⁷⁰ i przywódcami PPS: Adamem Próchnikiem i Zygmuntem Żuławskim. Tak swoje pierwsze spotkanie z delegatem zapamiętał Tadeusz Chciuk, który razem z Wiktorem Strzeleckim przybył na rozmowy: „Pierwsze spotkanie [...] odbyło się 3 stycznia 1942 r. w jakimś mieszkaniu na Saskiej Kępie. Było proste i krótkie, ale bardzo wzruszające. «Wartski» powitał nas [...] niezwykle serdecznie, gratulując szczęśliwego przybycia do Polski i dziękując w imieniu władz krajowych – jak się wyraził – za przylot. Najpierw opisał nam pokrótce drogę z Londynu do Warszawy, co wzbudziło szczerzy zachwyt jego i towarzyszących mu osób – «Nowaka» [Stefan Korboński] i «Hellera»⁷¹. Potem odpowiadaliśmy dość długo na pytania dotyczące emigracji, paktu z Sowietami, prac rządu itp., wreszcie przedstawiliśmy nasze zadania, zawiadamiając o poczcie i pieniądzach ukrytych w czasie ucieczki po «koncercie» w okolicy Łowicza.

Delegat polecił oddać pieniądze – po odnalezieniu – «Romanowi» [Jan Domański] i dał nam zaraz do niego kontakt. Mieliśmy się z nim zobaczyć za trzy dni. Z «Romanem» musieliśmy się odtąd kontaktować jako ze swoim bezpośrednim przełożonym. Przez niego też mieliśmy w razie potrzeby starać się o spotkanie z «Profesorem», czyli delegatem⁷².

Fundusze organizacyjne, które miał przekazać Delegaturze Rządu, były w wysokości 12 tys. dolarów i 15 tys. marek; 7200 dolarów oraz 15 tys. marek pozostało w terenie, częściowo rozkradzione przez mieszkańców wsi. W celu odzyskania pieniędzy Strzelecki kilkakrotnie wyprawiał się z Tadeuszem Chciukiem *vel* Markiem Celtem w rejon zrzutu⁷³. Ostatecznie większość materiałów i finansów została odnaleziona. Ponadto przekazał 500 dolarów amerykańskich na rzecz organizacji PPS-WRN jako legat testamentalny Hermmana Liebermana⁷⁴.

Wiktor Strzelecki przed kolejną podróżą do Wielkiej Brytanii, tym razem szlakiem kurierskim przez Węgry, ok. 8 sierpnia 1942 r. został aresztowany przez Gestapo w Warszawie wskutek prawdopodobnej zdrady byłego działacza PPS Henryka Wachowicza⁷⁵. Według innej wersji – ujawniła go agentka pochodzenia żydowskiego,

⁶⁹ M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Raport z podziemia 1942*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 41.

⁷⁰ S. Korboński, *W imieniu Rzeczypospolitej...*, Warszawa 1991, *passim*.

⁷¹ „Heller” to pseudonim pplk. WP i emisariusza Jerzego Michalewskiego. Zob. jego biogram w: A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 2, s. 127–129.

⁷² M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*, s. 22–23.

⁷³ SPP, MSW 60, Depesza „Wartskiego” [Cyryla Ratajskiego] do Centrali w Londynie, otrzymana 19 VI 1942 r., k. 211; M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*, s. 41–47.

⁷⁴ K. Pużak, *Wspomnienia 1939–1945*, Gdańsk 1989, s. 33.

⁷⁵ SPP, MSW 60, Depesza „Wrzosa” [Cyryla Ratajskiego] do MSW w Londynie, 8 VIII 1942 r., k. 212; K. Pużak, *op. cit.*, s. 39. Henryk Wachowicz przez krótki czas był jednym z wiceministrów „bezpieki” Polski lubelskiej.

tancerka Franciszka Mannówna (z domu Rosenberg-Manheimer)⁷⁶. Przeszedł bardzo ciężkie śledztwo w al. Szucha, lecz nikogo nie wydał. Prawdopodobnie wywieziono go do Berlina, gdzie jesienią ślad po nim zaginął⁷⁷. Zdaniem innych został zamordowany w siedzibie Gestapo w Krakowie.

***

Poniższe sprawozdanie autorstwa Wiktora Strzeleckiego *vel* Michała Buki dotyczy jego pobytu w kraju od sierpnia do września 1940 r., a więc okresu jeszcze przed skokiem w charakterze emisariusza i kuriera politycznego. Składa się z dwóch części: pierwsza to sprawozdanie z pobytu w kraju i przedstawia układ sił politycznych, druga to przegląd głównych konspiracji wojskowych różnych ugrupowań politycznych oraz ZWZ. Publikowane materiały znajdują się w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, w zespole „Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Społeczny”, pod sygn. A.9.III.2a/28. Obie części sprawozdania, przechowywane w stolicy Wielkiej Brytanii, są w formie kopii maszynopisu (o stronach odpowiednio: 1–5, 1–9). Sprawozdanie to do tej pory nie było publikowane i jest nieznanne. Po liczebnikach oznaczających osoby autor zwykle stawiał, choć nie w każdym przypadku, kropkę, co zostało zachowane w edycji. Poprawiono natomiast błędy ortograficzne i interpunkcyjne. W poniższym tekście źródłowym brak pieczęci oraz odręcznych dopisków.

---

⁷⁶ J. Mulak, *op. cit.*, s. 382; Z. Żuławski, *Wspomnienia*, Warszawa 1970, s. 154; J. Tucholski, *op. cit.*, s. 113.

⁷⁷ AAN, 202/I-2, Delegatura Rządu RP na Kraj, Depesza „Stema” [Stanisława Mikołajczyka] do DR nr 28, 2 IV 1942 r., k. 9; M. Celt [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie...*, s. 144; *idem*, *Raport z podziemia...*, s. 18.

TEKST ŹRÓDŁA

[1940/1941?, Londyn] – „Sprawozdanie M[ichała] Buki – Pobyt w kraju i ZWZ” opracowane przez kuriera do Delegatury Rządu Wiktora Strzeleckiego

Sprawozdanie M[ichała] Buki

Pobyt w kraju

W Krakowie nawiązałem kontakt z p[anami] 8¹ i 9, którzy skomunikowali mnie z p[anem] 10 oraz z panami 11, 12, 13, 14, którym zakomunikowałem stanowisko rządu i Rady Narodowej dotyczącej spraw politycznych (współpraca stronnictw, techniczna strona organizacyjna komitetu międzypartyjnego²), spraw wojskowych i finansowych. Oświadczono mi, iż prace na terenie Krakowa, podjęte z inicjatywy poszczególnych członków org[anizacji] politycznych, są uregulowane w ten sposób, który całkowicie odpowiada intencji rządu, i prowadzone są w najlepszej zgodzie i współpracy ze wszystkimi elementami niepodległościowymi. Niebezpieczeństwa sanacyjnego na tym terenie nie obawiają się. Żadnych poważnych wysiłków zakłócenia współpracy ze strony czynników ubocznych nie zauważyli. Sprawę finansową mają uregulowaną przez posiadanie wspólnej kasy, z której rozdzielane są fundusze do poszczególnych organizacyj. Zasięgiem swoich wpływów obejmują Śląsk Górny, Cieszyński i Zaolziański, gdzie również istnieje współpraca organizacji politycznych. Łącznikiem pomiędzy Śląskiem a Małopolską jest pan 15, który bardzo często przebywa w „Gen[eralnej] Guberni”. Śląsk korzysta z pomocy finansowej komitetu międzypartyjnego z Krakowa³. Na Śląsku istnieje również współpraca stronnictw politycznych oparta na wzorach Małopolski.

W dniu 6 wyjechałem do miasta V⁴, gdzie najpierw spotkałem się z panem 16. i p[anem] 17., którym zakomunikowałem stanowisko rządu i Rady Narodowej, zlecenia przedstawicieli Str[onnictwa] Ludowego z Angers⁵.

Panowie 16 i 15. ujemnie oceniali pracę panów 18 i 19 na terenie politycznym. Wskazywano również na nielojalność pewnych czynników sanacyjnych w ZWZ oraz

¹ Wskutek braku odpowiedniego klucza, który nie zachował się w dokumentach, nie jest możliwe ustalenie personaliów tych osób. Strzelecki konferował m.in. z działaczami PPS-WRN Zygmuntem Żuławskim czy Adamem Próchnikiem.

² Zapewne mowa o Politycznym Komitecie Porozumiewawczym. Zob. przyp. nr 30, s. 360.

³ Mowa o Krakowskim Komitecie Międzypartyjnym (KKM), który powstał w styczniu 1940 r. W jego składzie znaleźli się przedstawiciele głównych partii i stronnictw przedwojennych: Zygmunt Żuławski i Józef Cyrankiewicz ps. „Kaczorowski” (PPS-WRN); Stanisław Rymar i Tadeusz Surzycki (SN); Zygmunt Lasocki i Stanisław Mierzwa ps. „Słomka” (SL); Władysław Tempka, Karol Holeksa i Stanisław Sopiński (SP). W pracach przygotowawczych międzypartyjnego porozumienia uczestniczył Władysław Kucharski z SN, który przed laty był ministrem dzielnicy pruskiej oraz przemysłu i handlu z ramienia Związku Ludowo-Narodowego. J. Kuś, *Stanisław Rymar*, „Tygodnik Powszechny” 1986, nr 50; Z. Lasocki, *Pierwsza faza konspiracji w Polsce – komitet czterech stronnictw na Kraków i Małopolskę*, „Gazeta Ludowa” 1946, nr 74.

⁴ Brak możliwości identyfikacji.

⁵ Czołowymi przedstawicielami SL na emigracji byli wicepremier Stanisław Mikołajczyk i prof. Stanisław Kot.

ND⁶, przeważnie elementu wyłamującego się [spod] kierownictwa ND grupy oficjalnej⁷. Zapewniano mnie o przyjacielskich stosunkach z org[anizacją] PPS. Po nawiązaniu kontaktu z panem 20., skomunikowałem si[ę] z p[anem] 21., który występował jako pełnomocnik oficjalnej grupy PPS, pana 22. Po zapoznaniu go ze stanowiskiem rządu oraz Rady Narodowej, a także członków org[anizacji] PPS z emigracji⁸, otrzymałem wyjaśnienia, iż prace nad skoordynowaniem działalności politycznej w kraju zostały podjęte, że każde stanowisko zajmowane przez organizację polityczną, a w szczególności PPS, w imieniu której występował, są podejmowane w głębokiej trosce o interesy państwowe, a co za tym idzie – w trosce o szerokie warstwy ludowe w dobie obecnej i w przyszłości oraz ze znajomością spraw i warunków miejscowych, od których rząd jest bezpośrednio oderwany, a co dyktuje im każde stanowisko, jakie zajmują dotychczas i jakie będą zajmowane w dobie rozwoju wydarzeń. Z góry zastrzegł się, że koncepcja dotycząca jednoosobowej Delegatury Rządu ma ujemne strony, gdyż może kępować stanowiska organizacji politycznych oraz że mogą powstać trudności w wyborze kandydata z uwagi na rozbieżne zdania poszczególnych organizacji co do osoby takiego kandydata, i oświadczył, że próby podjęte w tej sprawie na wniosek rządu spotykają już obecnie sprzeciw ze stron[nictwa] ND. Jako przykład wskazał na wysiłki i rolę pana 17., występującego w roli delegata rządu⁹, która zdaniem jego i jego przyjaciół politycznych była niedobra z punktu widzenia interesów politycznych i dlatego spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem oficjalnych stron[nictw] politycznych. Zakomunikował mi, że w tej sprawie zostanie zwołana konferencja krajowa delegatów dzielnic i ośrodków, która sprawy te rozpatrzy i podejmie oficjalne stanowisko. Wyraził ubolewanie, że rząd wysyła pieniądze ludziom oderwanym od właściwej roboty politycznej, którzy pieniądze te „magazynują” w swych ośrodkach i grupach i żadnego pożytku kraj z tego nie ma. Oświadczył mi oficjalnie, że poza pewną sumą, której wysokości nie określił, otrzymaną od Komendy Miasta Warszawy w czasie kapitulacji, do obecnej pory ani PPS, ani jak on wie o tem, żadna z organizacji politycznych nie otrzymuje.

Oświadczył również, że istnieje bliska współpraca techniczna i dobre stosunki polityczne pomiędzy Str[onnictwem] Ludowym i Org[anizacją] Wojskową¹⁰. Nie widzi niebezpieczeństwa sanacyjnego, a jedynie czynników reakcyjnych, których pośrednio

⁶ ND – mowa o Narodowej Demokracji, czyli Stronnictwie Narodowym.

⁷ Do czołowych działaczy SN w kraju należy zaliczyć: Mieczysława Trajdosa, Aleksandra Dębskiego, Leona Nowodworskiego i Aleksandra Demideckiego.

⁸ Czołowymi działaczami PPS na emigracji byli: Adam i Lidia Ciołkoszowie, Jan Kwapiński, Herman Lieberman, Ludwik Grosfeld i Jan Stańczyk.

⁹ W tym czasie funkcję tymczasowego delegata rządu pełnił płk Jan Skorobohaty-Jakubowski ps. „Vogel”, „Kaczmarek”. Z Paryża przybył do Warszawy 21 VI 1940 r. Przewodniczył tzw. Zbiorowej Delegaturze Rządu. Otrzymał od gen. Władysława Sikorskiego pełnomocnictwa tymczasowego delegata rządu do szczególnych zleceń, a jego zadaniem było ostateczne ustalenie kandydatów stronnictwa na delegatów i wprowadzenie do PKP reprezentacji Stronnictwa Pracy. Skorobohaty-Jakubowski poinformował kraj o swej misji „uzgodnienia ze stronnictwami politycznymi osoby głównego delegata” poprzez „wysłanie delegata mianowanego przez rząd wprost z Paryża, co dałoby się zrobić o wiele sprawniej i szybciej, albo wyłonienie kandydata przez kraj, co jest rozwiązaniem lepszym ze względu na dużą drażliwość stronnictw politycznych”. J. Zamojski, *Konferencja belgradzka 1940 r.*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej” 1966, t. X, s. 191–236; J. Rzepecki, *Kierownictwo polityczne polskiego podziemia wojskowego w latach 1939–1941*, „Przegląd Historyczny” 1974, nr 1, s. 141; J. Garliński, *Konferencja w Belgradzie*, „Zeszyty Historyczne” 1975 (Paryż), z. 34, s. 3–34.

¹⁰ Chodzi o Związek Walki Zbrojnej (krypt. „SSS”), który utworzono 13 XI 1939 r. i funkcjonował do 14 II 1942 r., kiedy to powstała Armia Krajowa.

rząd swoją polityką finansowania wspiera. Wyraził również obawy co do doboru ludzi w aparacie rządu na emigracji, biorąc pod uwagę to zjawisko, że na emigracji znaleźli się ludzie z jednej strony częściowo z bezpośredniego udziału w pośrednim systemie politycznym, odpowiedzialni za obecny stan (Koc¹¹, Raczkiewicz¹², Strasburger¹³, wielu wojskowych, dyplomacja), oraz ludzie, poza nielicznymi wyjątkami, niemający należytego wyczucia politycznego, a którzy w swej większości będąc, najlepsze wysiłki rządu, idące po linii uzdrowienia i zmian stosunków społeczno-polityczno-gospodarczych, mogą paraliżować tym łatwiej, że rząd, jak to podkreślił, jest oderwany od rzeczywistości krajowej. Na moje wyjaśnienia dotyczące personalnego składu rządu, Rady Narodowej, osób biorących udział w pracy politycznej w armii oraz sprawy przesyłki pieniędzy, jako przykład wskazując na Kr. oraz na fakt stałej selekcji i doboru ludzi, oraz na wynikające nieporozumienia z tytułu nieścisłego odtwarzania stosunków obu

¹¹ Adam Ignacy Koc (1891–1969), poseł, dziennikarz, legionista, uczestnik walk o niepodległość Polski w I wojnie światowej i wojnie polsko-bolszewickiej, płk. Prezes Banku Polskiego (1936) i szef OZN (1937–1938). Po wybuchu II wojny światowej koordynował przygotowania do wywiezienia złota Banku Polskiego samochodami z Warszawy do Rumunii i 10 IX 1939 r. został nominowany na stanowisko wiceministra skarbu. Dzień później opuścił Polskę i przybył do Czerniowca, a następnie dotarł do Paryża. 30 września powołano go na stanowisko ministra skarbu w I rządzie gen. Władysława Sikorskiego na uchodźstwie, a 9 października został także ministrem przemysłu i handlu. Dążył do zabezpieczenia wiarygodności rządu polskiego za granicą oraz udzielania pomocy polskim uchodźcom w Rumunii, Francji i na Węgrzech. Atakowany przez przeciwników politycznych, 9 XII 1939 r. podał się do dymisji ze stanowiska ministra skarbu oraz ministra przemysłu i handlu i objął funkcję II podsekretarza stanu w tym resorcie. Jego następcą został Henryk Strasburger. W czerwcu przedostał się do Wielkiej Brytanii, a po wojnie osiadł w USA, gdzie zmarł. J. Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc. Biografia polityczna*, Kraków 2006.

¹² Władysław Raczkiewicz (1885–1947), prawnik, polityk, prezydent RP. Absolwent prawa uniwersytetu w Dorpacie (1911), adwokat w Mińsku. W czasie I wojny światowej w armii rosyjskiej (chor.). Po rewolucji lutowej 1917 r. organizował jednostki polskie w Rosji i był członkiem Polskiego Wojskowego Komitetu Wykonawczego oraz przewodniczącym Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego (Naczpól); związany z endecją, zwolennik tworzenia polskich sił zbrojnych na terenie Rosji. W 1918 r. pełnił funkcję prezesa Rady Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej w Kijowie. W stopniu porucznika służył w Dywizji Litewsko-Białoruskiej; powołany na stanowisko zastępcy komisarza generalnego Ziem Wschodnich. W 1918 r. brał udział w obronie Mińska przed bolszewikami, a w 1920 r. dowodził ochotniczym oddziałem WP walczącym o Wilno. Minister spraw wewnętrznych w czterech rządach II RP (w latach 1921, 1925–1926 i 1935–1936), senator z list BBWR i marszałek Senatu RP III kadencji (1930–1935), wojewoda nowogródzki (1921–1924), wileński (1926–1931), krakowski (1935), pomorski (1936–1939), prezydent RP (1939–1947). Odznaczony m.in. Krzyżem Niepodległości i Virtuti Militari V kl. Zmarł w Wielkiej Brytanii. *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, t. 1–2, oprac. J. Piotrowski, Wrocław 2004.

¹³ Henryk Strasburger (1887–1951), dr prawa, ekonomista. Absolwent uniwersytetu w Charkowie, dr prawa (1913). W latach 1918–1922 podsekretarz stanu w resorcie przemysłu i handlu; od września 1920 r. do marca 1921 r. był członkiem polskiej delegacji na rokowania pokojowe w Rydze. Od września 1921 r. był kierownikiem Ministerstwa Przemysłu i Handlu w rządzie Antoniego Ponikowskiego, następnie kierownikiem tego resortu w rządzie Juliana Nowaka i Władysława Sikorskiego, a w latach 1923–1924 podsekretarzem stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Od 1924 r. do 1932 r. komisarz generalny RP w Wolnym Mieście Gdańsku. W latach 1933–1939 prezes Centralnego Związku Przemysłu Polskiego, tzw. Lewiatana. Od 9 XII 1939 r. do 5 VI 1942 r. minister przemysłu i handlu w rządach gen. Sikorskiego, a do 14 VII 1943 r. minister skarbu, następnie minister stanu do spraw Bliskiego Wschodu w rządzie Stanisława Mikołajczyka. Istnieją poszlaki, że był jednym z dwóch ministrów rządów polskich na emigracji, którzy współpracowali z wywiadem sowieckim. Od października 1945 r. do września 1946 r. był ambasadorem komunistycznej Polski w Wielkiej Brytanii. P. Wiczorkiewicz, *op. cit.*, s. 38–42; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994, s. 70.

stron (kraju i emigracji), które w intencji rządu i Rady Narodowej [niezbędne] jest usunąć, podając jako fakt powstanie komitetu porozumienia międzypartyjnego, wysiłki rządu w nawiązaniu kontaktu z krajem bezpośrednio itp., oświadczył mi, że wszystko to zakomunikuje swym przyjaciołom politycznym.

Jednak, jak oświadczył, partia PPS stać będzie zawsze na swym stanowisku niezależności politycznej, bacząc na działalność rządu, która – o ile nie odpowiadałaby Polskiej Partii Socjal[istycznej] – odmówi mu poparcia przez zażądanie wycofania swego przedstawiciela z rządu, nie zmieniając swego stanowiska do zagadnień politycznych kraju i współpracy ze stronnictwami stojącymi na gruncie niepodległościowym. Oświadczył, że było ogólne zdziwienie z tytułu mianowania [na] członków Rady Narodowej Mackiewicz¹⁴ i Józwiaka¹⁵, którzy nie reprezentują poza swoimi osobowościami żadnych grup politycznych [i] społecznych kraju. Również pytał mnie, czym należy tłumaczyć [nie]proporcjonaln[i]e znikomą ilość socjalistów w rządzie i Radzie Narodowej, co jak podkreślił, nie jest odpowiednikiem układu właściwych sił społecznych. Ten zarzut co do małej ilości ludowców w składzie rządu i Rady Narodowej stawiali i ludowcy.

W Warszawie spotkałem się z [Władysławem] Kucharskim¹⁶, który miał wracać z powrotem, dając mu swoje sprawozdanie z wyników przeprowadzonych rozmów, a także swoje spostrzeżenia co do poszczególnych spraw z sytuacji politycznej. Uderzyła mnie zgodność jego poglądów i opinii z moją, jaką wyrobiłem sobie, obserwując w międzyczasie działalność organizacji, z którymi się stykałem, nastroje i nastawienie społeczeństwa oraz wynikające z tego wnioski. Z p[anem] Kuch[arskim] spotkałem się przed samym wyjazdem jego z kraju, w początkach czerwca br. w Krakowie, gdzie przeprowadziłem ostatnią rozmowę z nim (p[an] K[ucharski]), idąc do Budapesztu, wpadł w okolicach Preszowa, skąd [został] odtransportowany do więzienia w mieście IV, był

¹⁴ Stanisław Mackiewicz ps. „Cat” (1896–1966), prawnik, wydawca, pisarz, konserwatywny publicysta polityczny, monarchista, działacz emigracyjny. W latach 1922–1939 redaktor dziennika „Słowo” w Wilnie; w 1939 r. opuścił kraj i przez Litwę udał się do Francji. W latach 1954–1955 był premierem Rządu RP na uchodźstwie; w 1956 r. nieoczekiwanie powrócił do Polski. J. Jaruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966*, Warszawa 1987.

¹⁵ Stanisław Józwiak (1892–1964), działacz narodowy (ONR), polityk. Od lipca 1918 r. był członkiem POW i uczestniczył w powstaniu wielkopolskim. Od 1922 r. właściciel poznańskiej firmy „Tekstyl”; działał w Stowarzyszeniu Kupców Chrześcijan, Związku Obrony Przemysłu Polskiego oraz Związku Popierania Polskiego Stanu Posiadania. W latach 1938–1939 był posłem na Sejm V kadencji z list OZN. Brał udział w kampanii wrześniowej, następnie przez Węgry i Francję przedostał się w 1940 r. do Wielkiej Brytanii. W latach 1939–1945 był posłem do I i II Rady Narodowej RP na emigracji jako bezpartyjny przedstawiciel środowisk narodowych. Po wojnie pozostał na emigracji w Londynie, gdzie zmarł. K. Kaczmarski, *Próby „legalizacji” Obozu Narodowo-Radykalnego (Grupy „Szańca”) i wejścia jego przedstawicieli w struktury władz RP na uchodźstwie 1939–1941*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1.

¹⁶ Władysław Kucharski (1884–1964), ekonomista, przemysłowiec, inż. Absolwent Wydziału Inżynierii Politechniki Lwowskiej. Po studiach przeniósł się do Krakowa, gdzie założył fabryczkę papy, następnie był współwłaścicielem fabryki metalowej w Podgórzu; członek Ligi Narodowej i Związku Ludowo-Narodowego. W marcu 1919 r. brał udział w konferencji pokojowej w Paryżu. Od czerwca 1920 r. do 1921 r. był kierownikiem ministerstwa, następnie ministrem do spraw byłej dzielnicy pruskiej. W latach 1922–1927 poseł na Sejm RP z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Od 28 V do 1 IX 1923 r. minister przemysłu i handlu, a następnie minister skarbu w rządzie Wincentego Witosa. Podpisał niekorzystną dla skarbu państwa umowę przekazującą kapitałowi francuskiemu za bezcen odbudowane przez państwo polskie, po zniszczeniach wojennych, Zakłady Żyrardowskie. Z. Landau, *Władysław Kucharski* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 399; G. Ostasz, *op. cit.*, s. 565.

torturowany i gdzie usiłował odebrać sobie życie przez przecięcie żył na rękach. Wykradziony ze szpitala więziennego przy osobistym udziale p[ana]¹⁷, został umieszczony w terenie w dobrze zakonspirowanym miejscu. Materiał, który wiózł ze sobą, zdołał zniszczyć. Wysłany był drogą ZWZ). Działo się to przed katastrofą Francji¹⁸.

Sprawozdanie Buki M[ichała]

ZWZ

Tak jak podawałem w sprawozdaniu telegraficznym z Budapesztu, organizacja o charakterze wojskowym powstała na odprawie przed kapitulacją Warszawy. Kierownictwo powierzone zostało gen. Tokarzewskiemu, który przebywał w Warszawie do maja 1940 r. Komenda Główna ZWZ powołała do życia cały szereg referatów, a między innymi referat polityczny, mający na celu nawiązanie, utrzymanie i rozszerzenie współpracy z organizacjami politycznymi. Komenda Główna ZWZ, jak i całe szczytowe kierownictwo, oparta została wyłącznie na wojskowej armii czynnej, przeważnie wyższych oficerów – sztabowców. Po nawiązaniu kontaktu z rządem RP w Angers Komenda ZWZ została podporządkowana kierownictwu gen. Sosnkowskiego, przebywającemu we Francji, i przyjęła charakter organizacji czysto wojskowej, której zadaniem było tworzenie siły zbrojnej [w] kraju dla wywołania w odpowiednim czasie zbrojnego powstania oraz skupienia w swych szeregach wszelkich organizacji powstałych w międzyczasie na terenie kraju o znaczeniu wojskowym. Zasięgiem swej działalności miało ZWZ obejmować cały kraj, tj. tereny inkorporowane i okupowane przez obu zaborców. Fundusze na działalność swoją uzyskano częściowo z sum przekazanych przez komendy garnizonów Warszawy i Modlina oraz z kas poszczególnych oddziałów armii czynnej walczących na różnych odcinkach, których dowódcy zdołali uratować kasy, oraz [kwot] od rządu RP przesłanych za pośrednictwem baz na Węgrzech¹⁹ i Rumunii²⁰.

Wysokości tych sum nawet w przybliżeniu nie znam, nie mogą uzyskać od żadnego z rozmówców ścisłych określeń. Oficjalnym organem ZWZ jest „Polska Żyje” oraz „Wiadomości Polskie” (pisma te czasem polemizują ze sobą, wzajemnie sugerując sobie wpływy sanacyjne). ZWZ oficjalnie wypiera się jakiegokolwiek kontaktu [i] ścisłej pracy z sanacją, względnie z osobami przebywającymi na emigracji, a znanych społeczeństwu z poprzedniej działalności sanacyjnej czy udziału w rządach poprzednich. Udział wojskowych w ZWZ różnych stopni, a znanych jako legionistów czy piłsudczyków, tłumaczony jest w kołach wojskowych ZWZ tym, że są to jedyni wojskowi armii czynnej, którzy przez cały okres niepodległości polskiej byli w służbie wojskowej czynni i jako „fachowcy”, i w swym zakresie nie mogą być zastąpieni innymi, tym bardziej że znając wartość swych podkomendnych, mogą z większym zaufaniem, z uwagi na konspirację i obecne warunki pracy, dobierać ludzi do roboty wojskowej. Obecnie ZWZ przeprowadza zbieranie i konserwowanie broni, a gdy zachodzi potrzeba, przechowywanie jej, a także próbną mobilizację i zbiórki w małych jednak zasięgach (oddziałów i kompanii). Stosunki z organizacjami politycznymi, a w szczególności ze

¹⁷ Brak nazwiska, pseudonimu, cyfry lub litery.

¹⁸ To jest przed 22 VI 1940 r.

¹⁹ Mowa o Bazie „Romek” w Budapeszcie.

²⁰ Baza Łączności Zagranicznej ZWZ-AK krypt. „Bolek” w Bukareszcie (1939–1941).

Stronnictwem Ludowym i z PPS oraz ze Stronnictwem Pracy, utrzymane są na dobrej stopie i istnieje bliska współpraca wojskowa. Jako przykład wskazywano na fakt odkomenderowania zwartych grup ludowców i socjalistów do oddziałów wojskowych, od których nie wymaga się wystąpienia ze swych organizacji politycznych, a które w wielu ośrodkach liczebnością swoją stanowią trzon organizacji wojskowych. ZWZ zbiera również dane o dyslokacji wojsk niemieckich na terenie kraju. Przedstawiciel Komendy Głównej ZWZ bierze udział jako równoprawny delegat w obradach komitetu międzypartyjnego, który ostatni przyjął tytuł „Delegatury Rządowej” (wieloosobowej). Zapewniano, że ZWZ jako całość podporządkowany jest decyzjom i rozkazom rządu RP i jest lojalny w stosunku do niego, ma jednak pewną autonomię, udzieloną jej przez rząd ostatnio (po katastrofie francuskiej) przez uznanie Komendy Głównej ZWZ jako samodzielnego czynnika w sprawach wojskowych w kraju oraz przez uznanie komendanta głównego ZWZ jako jedynego zwierzchnika wszelkich organizacji wojskowych na kraj, a który z kolei podporządkowany jest rządowi polskiemu i Wodzowi Naczelnemu. Tym sposobem kierownictwo bezpośrednie gen. Sosnkowskiego jako komendanta Sił Zbrojnych w Kraju miało być ostatnio zniesione (informacja kierownika politycznego ZWZ „Szczepana”²¹, udzielono mi 24 sierpnia br.). Ostatnio, od czerwca począwszy, kontakt z organizacją wojskową na terenie zaboru sowieckiego osłabł z uwagi na zmasowaną liczbę wojsk niemieckich na pograniczu linii demarkacyjnej i robót fortyfikacyjnych z obu stron granicy. Przedtem jednak był dość ścisły. ZWZ posiada również swe wpływy na terenach inkorporowanych, które jednak z uwagi na specyficzne warunki tam istniejące liczebnie są słabsze (wysiedlenia, ucieczka ludzi aktywniejszych dawniej, rozstrzelania, terror stosowany do pozostałej ludności i duża ilość Niemców osadzanych tam obecnie w każdym niemal środowisku, a którzy na równi z miejscowymi volksdeutscheami mają obowiązek śledzenia Polaków). Najlepiej rozbudowane organizacje ZWZ są w województwach centralnych i w Warszawie. Nieco słabiej w Małopolsce. Stan liczebny kadr – podawany jest – ponad 100 tysięcy ludzi. Rekrutacja obejmuje, poza ludźmi armii czynnej, szeregi organizacji politycznych, stronnictw, ludowców, socjalistów, Stronnictwa Pracy i Klubu Demokratycznego²². Podkreślono, że wpływy polityczne Stronnictwa Pracy, poza nieliczną grupą w Warszawie, na Śląsku i [w] Łodzi, są nieliczne. To samo dotyczy i Stronnictwa Demokratycznego, w którym przeważnie bierze udział młodzież. Narodowa Demokracja oraz odłamy młodzieży, tytułującej się narodowcami, poza wyjątkami osobistymi, odmawiają bliższej współpracy w ZWZ i nie przydzielają swych kadr do organizacji wojskowych. Narodowa Demokracja spotyka się z zarzutem sabotowania ZWZ. Zdarzają się nawet wypadki prowadzenia zdecydowanej walki tak z ZWZ, jak i innymi stronnictwami lewicy demokratycznej (za jaką uchodzą PPS, Str[onnictwo] Ludowe, Klub Demokratyczny i Str[onnictwo] Pracy). W rozmowie z p[anem] „Szczepanem” uzyskałem zapewnienie, że ZWZ podporządkuje się politycznym zasadom komitetu międzypartyjnego, z którym lojalnie pracuje, dostosowując swą taktykę do obecnych wa-

²¹ „Szczepan” – pseudonim Tadeusza Kruka-Strzeleckiego.

²² Kluby Demokratyczne – organizacja społeczno-polityczna polskiej inteligencji tworzona w latach 1937–1939 przez lewicowych działaczy, m.in. piłsudczyków, z inicjatywy Mikołaja Kwaśniewskiego. Lokalne kluby demokratyczne połączyły się 15 IV 1939 r. w Stronnictwo Demokratyczne; działaczami Klubu byli m.in. Marceł Handelsman i Wincenty Rzymowski. L. Chajn, *U źródeł powstania Klubów Demokratycznych 1937–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1967, t. XI, s. 129–157.

runków, jednak nakreśla sobie kierunki taktyczne odpowiadające wypadkom konieczności. Brane są pod uwagę i takie okoliczności, jak zawarcie kompromisowego pokoju państw walczących z Niemcami, ewentualne przegranie militarne Anglii, wojna niemiecko-bolszewicka itp., aby zmiany, które mogą zaistnieć, nie zaskoczyły tak, jak zaskoczyło kierownictwo polskie na emigracji przegranie militarne Francji (rząd w szczególności, bo zdaniem jego kierownictwo ZWZ było i na tę ewentualność przygotowane i dlatego nie dopuściło do załamania się opinii społecznej w kraju, a co za tym mogło nastąpić – do zmiany nastrojów). Na zwróconą przeze mnie uwagę, że nie znając elementów, które skłoniły Francję do kapitulacji, gdyż nie można wszystkiego przypisywać wyłącznie sile militarnej Niemiec, nie należy przez daleko posunięte plany taktyczne wytwarzać sytuacji niepewnej, w której już dziś szuka się wyjścia, gdyż to po przedostaniu się do wiadomości publicznej, a także do Niemców, może być źle zrozumiane i wykorzystane przez propagandę godzącą w interesy polskie na terenie międzynarodowym, a w Anglii w szczególności, i w czasie wymiany zdań zaręczał mi słowem honoru, że poza rozważaniem w ścisłym gronie tych spraw, żadnego innego stanowiska ZWZ jak dotychczas nie zajmuje, żadnych kroków w którąkolwiek bądź stronę (niemiecko-sowiecką czy kompromisu) nie podjął i nie podejmie. Oświadczył jednak, że w momencie zmieniających się ewentualnie warunków, gdyby zaistniała konieczność zmiany taktyki czy stanowiska i jako przykład przytoczył ewentualną wojnę niemiecko-bolszewicką po przegraniu militarnym Anglii, to kto wie, czy by nie zaistniała w konieczności potrzeba opowiedzenia się po której[ś] ze stron walczących, po której interesy narodu polskiego byłyby korzystniejsze. Zastrzegł się w końcu, że są to jego własne przykłady i wnioski, które w trakcie rozmowy zostały podjęte. Powyższe dane są odtworzeniem tego, co w rozmowie tej uzyskałem, oraz z rozmów z jakimś wyżej postawionym członkiem ZWZ, z którym skomunikowany byłem na ulicy Piusa w miesiącu czerwcu, a któremu komunikowałem o stanowisku rządu dotyczącym podporządkowania się organom politycznym (Delegaturze Rządu) i sprawy finansowe. Na tematy taktyki ZWZ nie rozmawiałem z nikim poza tym – ani z organizacji wojskowej, ani z przedstawicielami politycznymi stronnictwa oficjalnego kierownictwa, jak i w terenie, będąc zobowiązany do zachowania tajemnicy i nie chcąc dopuścić do złej interpretacji takiego rozumowania. Starłem się przez obserwację i rozmowy z poszczególnymi ludźmi orientować się w całości pracy. Jedno, co mogę stwierdzić, że zapewnienia o dobrej konspiracji są ścisłe; żadnej wyspy na szerszą skalę nie było w tym czasie. Umożliwiają to również przyczyny od ZWZ niezależne, jak dobra postawa społeczeństwa i rozkazem kierowane niemieckie urzędy, powołane do śledzenia i tępienia polskiego ruchu niepodległościowego, urzędy ze sobą często skłócone i we własnym zakresie działające (Gestapo, policja, władze wojskowe). Wyspy indywidualne (dzikie) spowodowane były raczej brawurą daleko idącą jednostek lub nieopaniowaniem nerwowym, które rzucało się w oczy. Wyspy takie kończyły się na aresztowaniu lub skazaniu aresztowanego, nie obejmując szerszych kręgów. W czerwcu rb. Komenda Główna ZWZ wydała okólnik do podległych sobie kół, by te na swych terenach wyznaczyły kandydatów do przyszłej administracji cywilnej (województw, starostów, burmistrzów, wójtów itp.), którzy mieli być mianowani w momencie przełomowym na odpowiednio wskazane stanowiska, co w niektórych ośrodkach ZWZ przyjęto jako rozkaz. Po ujawnieniu tego faktu, który nastąpił bez porozumienia się ze stronnictwami politycznymi, podjęty został zdecydowany protest, tak w Komitecie międzypartyjnym

przez reprezentację polityczną, jak i w kołach organizacyjnych. Zmusiło to ZWZ do odwołania poprzedniego okólnika. ZWZ prowadził również inwigilację osób ze strony politycznej i w formie raportów pisemnych składano relacje swoim przełożonym (jeden taki raport dotyczący p[ana] 10 widziałem). Po ujawnieniu i tego faktu i zwróceniu uwagi na niebezpieczeństwo dla osób ujawnianych skrótami nazwisk i miejscowości, uzyskano oświadczenie, że się to nie powtórzy. W rozmowie z jednym z członków ZWZ z referatu politycznego, któremu za pośrednictwem p[ana] 24 i p[ana] 20 przedstawiony byłem jako emisariusz rządu przybyły z Francji, na moje pytania w trakcie rozmowy, jakie stanowisko zajmie ZWZ, gdyby np. socjaliści, ludowcy, endecja i społeczeństwo nie chciało się zgodzić na mianowanych urzędników administracyjnych, nawiązując rozmowę do uprzedniego okólnika ZWZ-u w tej sprawie, co w wyniku nieustępliwego stanowiska ZWZ doprowadzić by mogło do anarchii i wzajemnych walk, z której korzyści wyciągnąć by mogły elementy skrajne z prawa czy z lewa, oświadczył mi ów pan, że i na to są przygotowani, to ich nie zaskoczy, gdyż wtedy ogłoszą stan wojenny, mobilizację powszechną i wszelką „anarchię” stłumią w zarodku. Uzasadniał to koniecznością przeciwdziałania złu, jakie jego zdaniem wynika z partyjniactwa, gdzie elementy fachowości są odrzucane, a stosowane są przesłanki polityczne i partyjne, od których ZWZ musi się odgrodzić, mając na celu dobro państwa. Administracja, zdaniem rozmówcy, przynajmniej na razie musi być powierzona fachowym czynnikom. W rozmowie z p[anem] „Szczepanem” na tematy powyższe uzyskałem wyjaśnienia, że rozkaz w sprawie mianowania kandydatów administracji został wydany na skutek nieporozumienia i że taki został odwołany i jest obecnie tematem [a] w Komitecie międzypartyjnym. Pan S.²³ podzielał jednak zdanie, że w wypadku przejmowania władzy cywilnej w kraju ZWZ stoi na stanowisku, że czynnikiem zasadniczym winny być kwalifikacje osób, biorąc pod uwagę stan gospodarczy w kraju, jaki Niemcy pozostawiają. Inwigilację osób, o których wspominałem wyżej, przypisywał na plus ZWZ, dając jedynie zapewnienie, że nie powtórzą się pisemne meldunki. W sprawie taktyki ZWZ zapewniał mnie również, że jest ona głęboko ^bprzemysłiwana^b nie tylko przez komendę ZWZ, lecz wspólnie z członkami komitetu międzypartyjnego i każde stanowisko, jakie zajmują obecnie czy zajmą w przyszłości, będzie uzgadniane z rządem RP – pan S. podkreślał wielkie zasługi p[ana] 30, który ^bpołożył w organizowaniu ZWZ^b i był postacią wybitnie ocenianą w kołach ZWZ. Rozkaz rządu odwołujący pana 30 ze stanowiska komendanta głównego²⁴ i przeniesienie go na teren zaboru sowieckiego był uznany jako krzywdzący tak ZWZ, jak i pana 30, a który przykładem swojej karności dał jeszcze jeden dowód swej lojalności wobec rządu (zdanie kierownictwa w ręce podkomendnego, niższego^c stopniem pana 31²⁵, i wyjazd jego na teren okupacji sowieckiej, gdzie

^a Słowo nieczytelne.

^{b-b} Tak w oryginale.

^c W oryginale: niżej.

²³ Brak możliwości identyfikacji na obecnym etapie badań.

²⁴ Chodzi o gen. bryg. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza.

²⁵ Chodzi o Stefana Roweckiego ps. „Grot”, „Grabica”, „Rakoń”, „Inżynier”, „Jan”, „Kalina”, „Tur” (1895–1944), gen. dyw. WP. 5 X 1939 r. został zastępcą komendanta SZP gen. bryg. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza. Z dniem 3 V 1940 r. mianowany gen. bryg. W tym samym roku został komendantem Obszaru Warszawskiego ZWZ, a następnie Polski pod okupacją niemiecką. W dniu 30 VI 1940 r. został komendantem głównym ZWZ. Był wówczas inicjatorem powołania stanowiska delegata rządu na kraj, co w 1940 r. zaproponował gen. Władysławowi Sikorskiemu. Od 14 II 1942 r. do 30 VI 1943 r.

będąc znanym powszechnie, łatwo mógł być rozpoznany i aresztowany). Pan 30, według oświadczenia p[ana] S., został aresztowany w czasie przekraczania granicy w Przemysłu po stronie sowieckiej, wszelki śluch o nim zaginął. Zapewniał mnie o całkowitej lojalności wobec rządu i komitetu międzypartyjnego, który w porozumieniu z rządem i z jego upoważnienia pełni obecnie czynność delegatury wieloosobowej rządu (dla ZWZ obojętnym jest, czy władza czynnika politycznego w kraju będzie jednoosobowa, czy wieloosobowa). W rozmowie z przedstawicielami stronnictw w sprawie ZWZ uzyskałem wyjaśnienie: pan 21 w imieniu PPS, CKW²⁶ oświadczył, że pomiędzy ZWZ-em a PPS jest jak najściślejsza [współpraca]. Omawiając współpracę innych stronnictw biorących udział w pracach komitetu międzypartyjnego, zakomunikował mi, że z wyjątkiem ND istnieją dobre stosunki i współpraca Str[onnictwa] Ludowego i Str[onnictwa] Pracy. ND, zdaniem pana 21, chociaż ma swych przedstawicieli w komitecie międzypartyjnym, jest niejasna i nieszczerza, wyrażająca się w uchylaniu się od pewnych zasadniczych decyzji w kwestiach społecznych, politycznych, dotyczących kraju, w których nie chce brać na siebie odpowiedzialności, tak obecnie, jak i w przyszłości. NS²⁷ uchyla się od odpowiedzialności za działalność i częstokroć wrogie^b wystąpienia tak przeciwko innym organizacjom politycznym, jak i poszczególnym członkom i resortom rządu RP przez różne odłamy polityczne, tytułujące się „ruchem narodowym”, dyskontując je jednak na swą korzyść^b. Zapewniał mnie o bardzo dobrej współpracy ze Str[onnictwem] Ludowym tak w komitecie, jak i w terenie. Gdybym wyrażał obawy co do roli ZWZ, przytaczając przykłady z baz Węgier, Rumunii i kraju, uzyskałem od przedstawiciela PPS wyjaśnienie, że niebezpieczeństwo, o którym mówiłem, istnieje nie ze strony ZWZ-u, lecz pewnych grup czy jednostek związanych z dawniejszym systemem politycznym, a którzy w pierwszym okresie tworzenia ZWZ-u przeniknęli tam i którzy przez różne sekcje i referaty usiłowali zepchnąć ZWZ na tory polityczne. Usunięcie tego niebezpieczeństwa widzi w całkowitym podporządkowaniu czynnikom politycznym organizacji wojskowych w całości, tak w kraju, jak i na emigracji. Niebezpieczeństwa powrotu sanacji nie widzi, nie lekceważąc jednak ujawnionych wysiłków, które mogą tu czy ówdzie w ZWZ-cie przeniknąć osobowo. Współpraca z ZWZ-em daje własne możliwości wyeliminowania takich ludzi z wpływów na ZWZ. Działalność pana 18 i tzw. CKUN-u²⁸ ocenił jako szkodliwą, gdyż^b wykorzystując^b pełnomocnictwa rządu, na które stale się powoływał, wciągnął do działalności swej jednostki grupujące nieliczne – zdaniem pana 21 – wpływy ilościowo, takie jak pana 32,

---

dowódca AK (komendant Sił Zbrojnych w Kraju). Aresztowany wskutek zdrady, zamordowany przez Niemców w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen w pierwszych dniach powstania warszawskiego. A.K. Kunert, T. Szarota, *General Stefan Rowecki „Grot”*, Warszawa 2003.

²⁶ CKW – Centralny Komitet Wykonawczy PPS.

²⁷ Zapewne chodzi o SN – Stronnictwo Narodowe.

²⁸ Chodzi o CKON – Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych, który został utworzony jesienią 1939 r. przez działacza SL Ryszarda Świętochowskiego *vel* Wiktora Kalinowskiego, oraz o Biuro Polityczne (BP), którego prezesem był Witold Orzechowski. Świętochowski powoływał się na mandat ze strony gen. Sikorskiego. CKON pretendował do odegrania kierowniczej roli w polskim podziemiu. W krótkim czasie skupił grupę polityków, którzy wchodziłi w skład BP: Mariana Borzęckiego (SN), Tadeusza Szpotkańskiego (PPS), Tadeusza Sławińskiego ps. „Jan Bezlaski”, „Zawisza” (wicedyrektor Centralnego Związku Przemysłu Polskiego), Kazimierza Drewnowskiego (prof. Politechniki Warszawskiej), Mariana Kozielewskiego (komendant tzw. policji granatowej m.st. Warszawy) oraz Tadeusza Okulicza i Norberta Barlickiego (PPS-Lewica). W kwietniu 1940 r. niemieckie aresztowania rozbiły zarówno BP, jak i CKON. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. VI: *Uzupełnienia*, s. 31–32.

pana 19, pana 34, oraz grupy o charakterze wojskowym, jak ZOR²⁹, KOP³⁰, Związek Muszkietarów³¹ i inne. Czynił zarzut, że rząd wspierał finansowo pana 18, przysyłając na jego ręce znaczne kwoty pieniężne. Pan 24 również dodatnio oceniał współpracę Str[onnictwa] Ludowego z ZWZ-em, a w szczególności współpracę z PPS-em, utrzymaną tak w komitecie międzypartyjnym, jak i w terenie. Przyznawał, że Str[onnictwo] Ludowe korzysta z technicznej współpracy PPS-u; podzielał zdanie pana 21 co do wzmocnienia władzy cywilnej na terenie kraju i podporządkowania czynnikowi politycznemu organizacyj wojskowych. Sanacji nie obawia się, jest zdania – dopuścić do komitetu międzypartyjnego ludzi opozycji politycznych stronnictw, jak Str[onnictwo] Ludowe i PPS, chociaż bardzo ujemnie oceniał, tak jak pan 16 i [pan] 17, rolę pana 18. Pan 29, który uprzednio należał do CKUN-u, a obecnie jest delegatem do komitetu międzypartyjnego z ramienia Str[onnictwa] Pracy³², pozytywnie oceniał współpracę z ZWZ-em, wysuwał jednak pewne zastrzeżenia co do niektórych posunięć w ZWZ, który robi próby o ile nie całkowitego podporządkowania sobie czynników politycznych, to przynajmniej oddziaływania przez zaskakiwanie, jak to miało miejsce z kandydatami administracji cywilnej i inwigilacją osób ze stronnictw itp. Podziela zdanie co do podporządkowania ZWZ-u czynnikom politycznym, a równocześnie dopuszczenia do prac komitetu międzypartyjnego osób będących w kontakcie z CKUN-em. Zapewniał, że Str[onnictwo] Pracy opozycji w łonie organizacji swej w stosunku do swego przedstawicielstwa nie posiada.

Z rozmów z oficjalnymi przedstawicielami ZWZ i ze stronnictw politycznych z komitetu międzypartyjnego i spoza komitetu oraz z rozmów z poszczególnymi członkami tych organizacji i po zetknięciu się z bazami i ludźmi dawniejszego reżimu politycznego mam wyrobioną opinię, która może być mylna w niektórych wypadkach, lecz zdaniem moim jest bezsporna. Sanacja czyni duże wysiłki w celu rehabilitacji dawniejszego systemu, chcąc przez to usprawiedliwić indywidualnie poszczególnych ludzi związanych z dawniejszym systemem. Zdając sobie jednak sprawę z niepopularności sanacji, a nawet z wrogiego stosunku do reżimu i osób skompromitowanych w oczach społeczeństwa, bez różnicy zajmowanego w nim stanowiska (członkowie rządu, administracji, poli-

²⁹ ZOR – Związek Odbudowy Rzeczypospolitej, konspiracyjna organizacja wojskowo-polityczna utworzona w Warszawie (październik 1939 r.), związana ze Stronnictwem Demokratycznym i Związkiem Młodej Wsi „Siew”. W 1940 r. pion wojskowy ZOR podjął decyzję o scaleniu z ZWZ.

³⁰ KOP – Komenda Obrońców Polski (niekiedy: Korpus Obrońców Polski), organizacja konspiracyjna utworzona w październiku 1939 r. w Lublinie na bazie części Korpusu Ochrony Pogranicza. Jej pierwszym komendantem był mjr WP Bolesław Studziński. Jesienią 1939 r. do KOP dołączyła „Gwardia Ludowa”, założona przez Henryka Boruckiego. KOP prowadziła działalność sabotażową, dywersyjną i wywiadowczą. W 1940 r. organizacja została rozbita przez Gestapo. T. Strzembosz, *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983, *passim*.

³¹ Muszkietery, Muszkietierowie (krypt. „Mu”, „Nurki”), organizacja konspiracyjna o kontrowersyjnym charakterze związana z wywiadem, powstała jesienią 1939 r. w Warszawie z inicjatywy inż. kpt. Stefana Witkowskiego ps. „Kapitan”, „Doktor Zet”, „Inżynier”, „Tęczyński”, „Kaniewski”. Sam komendant Witkowski powoływał się na mandat otrzymany od gen. Władysława Sikorskiego, a organizacja była finansowana przez NW. W 1940 r. Muszkietierowie wchodził w skład Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych. Prowadzili działalność wywiadowczą oraz kontrwywiadowczą na całym obszarze II Rzeczypospolitej. Ich baza mieściła się też w Budapeszcie. R. Buczek, *Muszkietierowie*, Toronto 1985; K. Leski, *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, Warszawa 1989; J. Rostkowski, *Świat Muszkietarów. Zapomnij albo zgiń*, Warszawa 2016.

³² Chodzi o Władysława Tempkę, działacza chadeckiego, przewodniczącego Głównego Komitetu Wykonawczego Stronnictwa Pracy – „Rombu”.

cji), czyniła to nieśmiało, lecz stale, zdając sobie również sprawę, że oficjalny powrót sanacji jest niemożliwy i została [ona] raz na zawsze wykreślona z historii Polski, poszczególne jednostki związane bliżej czy dalej z dawniejszym systemem starają się wygrywać różnice społeczne, klasowe czy personalne antagonizmy na swoją korzyść. Udział w tym biorą osoby żyjące z tymi metodami (dawniejsza II³³, wydziały polityczne tak w armii, jak i w administracji cywilnej). Ponieważ ZWZ posiada w swym aparacie referat „polityczny”³⁴, powołany jednak nie do roli politycznej, cały szereg osób przeniknęło widocznie do ZWZ-u z zamiarem narzucenia tej organizacji roli politycznej odpowiadającej ich zamiarom. Wykorzystali w tym kierunku:

- a) brak czynnika politycznego w kraju obdarzonego pełną egzekutywą,
- b) rozbieżność poglądów co do składu i formy delegatury rządowej,
- c) osobiste antagonizmy u osób ze świata politycznego, które są podsycane,
- d) formy konspiracyjne,
- e) brak ściślejszej łączności pomiędzy emigracją polityczną a krajem, którą przez częściowe obsadzenie baz na Węgrzech i Rumunii starają się utrudniać,
- f) przejmowanie i ukrywanie posiadanych pieniędzy przed stronnictwami politycznymi, uzależniając je finansowo od siebie (zgodne oświadczenie przedstawicieli stronnictw, że z ZWZ pieniędzy nie otrzymują dla działalności politycznej swych organizacji za wyjątkiem miasta I, gdzie jest wspólna kasa, oraz że komitet międzypartyjny funduszków własnych nie posiada).

^bWykorzystując^b stan personalny placówek dyplomatycznych na Węgrzech (pan K.³⁵, pan 35, pan 36 oraz rola pana 37) oraz w Rumunii, której jednak bliżej określić nie mogę, oraz działalno[ść] poszczególnych ludzi, jak pan 38 i 39 i innych b. wojskowych przebywających nadal w ty[m] czasie na emigracji, którzy są w ścisłym porozumieniu, oddziaływali wybitnie przez dłuższy cza[s] na swych przyjaciół przebywających w kraju i inspirowali swą działalność polityczną. Faktem jest, że bazy na Węgrzech odmawiały prawa placówce tam urzędującej do niekontrolowanego kontaktu z krajem, a w wypadku użycia w tym celu któregoś z kurierów stosowano represje do tych ludzi, grożąc sądem wojennym, oskarżając o antyrządową działalność itp. nieistotne zarzuty (kurier pseudonim „Staszek”)³⁶. Wydarzenia opisane w sprawozdaniu z drogi do kraju,

³³ Dwójka – Oddział II (wywiad i kontrwywiad) Sztabu Głównego WP.

³⁴ Był to Oddział Polityczno-Propagandowy na czele z mjr. Tadeuszem Krukiem-Strzeleckim ps. „Dyrektor”, „Szczepan”. Jego zadania obejmowały propagandę i informację. M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 21, 32–33.

³⁵ Pan K. – brak możliwości identyfikacji. Od 15 VI 1936 r. do 31 XII 1940 r. posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym RP w Budapeszcie był Leon Orłowski, który kierował placówką dyplomatyczną do czasu, kiedy została zlikwidowana na żądanie III Rzeszy Niemieckiej. Zob. L. Orłowski, *Wspomnienia z Budapesztu*, „Kultura” (Paryż) 1952, nr 10, s. 115.

³⁶ „Staszek” vel „Sokół” to Stanisław Frączyk (1917–2009), legendarny kurier tatrzański na szlaku Chochołów–Budapeszt, żołnierz ZWZ. W październiku 1941 r. przeprowadził z Budapesztu do Warszawy przez Orawę i Chochołów marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego. Aresztowany przez Gestapo 22 II 1942 r., więziony w słynnej zakopiańskiej katowni „Palace”, a następnie na Montelupich w Krakowie. 26 III 1942 r. wywieziony do KL Auschwitz, a pod koniec 1944 r. – do KL Buchenwald. Po wyzwoleniu obozu przez Amerykanów powrócił do kraju, aresztowany, podjął współpracę z UB jako TW „Andrzej Baliński” (1949–1958). Represjonowany przez UB. Trudnił się rolnictwem, społecznik. Odznaczony m.in. *Virtuti Militari* V kl., Krzyżem Walecznych, Krzyżem Kawalerskim i Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. AIPN Kr, 00100/48/J, Teczka personalna TW ps. „Andrzej Baliński” – Stanisława Frączystego; https://z-ne.pl/s,doc,24409,1,1529,ten_co_sie_grenzschtzom_nie_dawal.html (dostęp 2 VI 2021 r.).

dotyczące przesyłki pieniędzy, utrwała moje przekonanie. Ludzie, których wymieniam, charakteryzuję w swojej opinii jako takich, którym zasady społeczne czy ustrojowe są zupełnie obojętne do czasu, dokąd to ich własnym interesom nie grozi. O ile uprzednio byli oni jednym z najżywoźniejszych czynników systemu sanacyjnego, będą chcieli być takimi i w każdym innym systemie politycznym kraju. Nie są oni Polakami, i ile uwzględnić ich sentyment „patriotyczny” – są tylko zarozumiali w swej wszechwiedzy politycznej i ogólnej, a którą powoływaniem się na służbę w dawniejszych wydziałach politycznych wspierają jako argumentem niezbitą pewności. Z tego tytułu są aż do bólu aroganccy. Wylimitowanie tych ludzi z wpływów z organizacji ZWZ, a także z placówek dyplomatycznych i politycznych poza granicami kraju, uniemożliwi im oddziaływanie na swe otoczenie z wynikiem tak szkodliwym, jak dotychczas. Zrozumiałe jest ich ciężenie w kierunku dla nich najbardziej ideowo i duchowo zbliżonym, a niechęć do kontroli społecznej i podporządkowania się czynnikom politycznym, a więc czynnikom społecznym, osobiście im nieodpowiadającym. ^bWykorzystując^b również sentymenty poszczególnych ludzi w środowisku zbiorowym i indywidualnym do tradycji walk o niepodległość Legionów tych z 1914 roku, do których zalicza się i gen. Sikorskiego, a równocześnie wyrzekając się dawniejszej łączności politycznej z sanacją czy przynależności do BBWR lub Ozonu. W wielu wypadkach nadużywa się hasła jedności narodowej, wskazując na współpracę rządu z osobami dawniejszego systemu. Nieszczerość tych osobników może doprowadzić do tego, że w momencie skrzepnięcia wpływów swych na poszczególnych stanowiskach i urządach, oraz ^bwykorzystując^b rozbieżności w organizacjach politycznych, sami będąc zwarci, będą chcieli ująć pod swe wpływy życie polityczne w kraju przez opanowanie władzy administracyjnej, wojskowej itp. i wrócić do kraju z tytułem oficjalnej władzy legalnej, by tam w zmienionej tylko formie powtórzyć historię ostatnich lat. Zdają sobie z tego sprawę i poszczególni politycy kierujący organizacjami i całym społeczeństwem, i o ile jest jednomyślność co do oceny potępiającej sanację, to są różnice w ocenie tego niebezpieczeństwa. Zdaniem moim ludzie są bardziej niebezpieczni, bo albo sami tworzą, albo są współtwórcami systemów politycznych i społecznych, opartych początkowo na przesłankach polityczno-społecznych odpowiadających woli pewnej grupy ludzi, oderwanych jednak od interesów ogólnych i zrozumienia dążeń narodowych, które później utrwalają siłą. W Polsce tego powtórzyć nie można, bo zabiłoby to raz na zawsze wiarę nie tylko w ludzi, lecz doprowadzić by mogło do nieprzewidzianych dziś następstw lub ściągnąć na kraj i społeczeństwo nieszczęście wojny domowej. Takie właśnie jednostki, będąc w ZWZ-cie, zdają sobie sprawę i z tego, liczą jednak, że tak poszczególni kierownicy, jak i społeczeństwo całe w momencie przełomowym całą swą nienawiść i uwagę skierują na zaborców, z którymi będzie bardzo ciężka rozprawa (biorąc pod uwagę ich liczebność i konieczność samoobrony przed zemstą społeczeństwa). Liczą także i na tę okoliczność, że nastąpi w społeczeństwie uczucie powszechnej radości w momencie odzyskania niepodległości, co będą przypisywać swemu, ich zdaniem, wielkiemu udziałowi i swemu geniuszowi umysłowemu. Liczą również, że armia polska, która wtedy wkroczy, będzie(?) autorytetem ich siły. Dużą nadzieję kładą na znaną u nas tolerancję doznawanych dawniej krzywd w społeczeństwie od sanacji, a które w czasie i w porównaniu z okrucieństwami okupantów zatrą się w pamięci. Jest to rozumowanie zupełnie błędne, społeczeństwo w swej większości jawnie i zdecydowanie przeciwstawi się wszelkim próbom powrotu dawniejszych systemów elitarnych czy

totalistycznych³⁷, a nawet twierdzi, że dzisiejsze cierpienia są spowodowane wyłącznie winą ustroju społeczno-politycznego państwa, narzuconego i utrwalanego przemocą dawniejszych rządów, i sprawcy tego muszą być surowo ukarani, by przykładem swej odpowiedzialności nie dopuścić do powtórzenia się historii na przyszłość. Robotnicy uważający się za socjalistów polskich, chłopci – ludowcy, inteligencja pracująca grawitująca bądź to w stronę PPS, bądź ludowców i demokratów, nieznająca w większości swej swych przywódców obecnych, kierujących życiem politycznym i wojskowym w organizacjach nielegalnych, mają jednak wyrobiony jasny sąd i zdanie, idące w kierunku odbudowy niepodległości państwa, które musi być oparte na zasadach demokratycznych. Społeczeństwo Polski pilnie śledzi wszelkie ruchy społeczne w kraju i pracę rządu i organizacji. O ile dziś poszczególni ludzie kierujący daną pracą nielegalną ujawniliby w przyszłości jakiegokolwiek bądź zamierzenia nieodpowiadające dążeniom warstw społecznych, byłiby nie tylko odsunięci od wpływów i dalszego kierownictwa dalszymi losami państwa, lecz napotkaliby na tak daleko posunięty opór zdecydowany, który mógłby przemienić się w obraz wojny domowej.

Źródło: IPMS w Londynie, A.9.III.2a/28, b.p., mps.

---

³⁷ W części podjęło walkę z nowym reżimem, ale – niestety – społeczeństwo polskie zostało spacyfikowane przez komunistów i agenturę.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych
202/I-2.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie
00100/48/J; 010/11016.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
01227/197/J; 01263/104.
- Archiwum Państwowe w Kielcach
21/2898.
- Archiwum Państwowe w Lublinie
Zespół: 469; 484; 494.
- Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie
A.9.III.2a/28; A.9.III.4/23.
- Ministry of Defence GB w Londynie
Arkusze ewidencyjne Wiktora Strzeleckiego: bez sygn.
- Studium Polski Podziemnej w Londynie
MSW 32; MSW 60.
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu
15652/I–II.

Źródła publikowane

- Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, cz. 1: *Wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Warszawa 2015.
- Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. VI: *Uzupełnienia*, Londyn 1989.
- Dziennik Ustaw 1939*, nr 104, poz. 1008.
- Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, t. 1–2, oprac. J. Piotrowski, Wrocław 2004.
- Lista starszeństwa oficerów Legionów Polskich w dniu oddania Legionów Polskich Wojsku Polskiemu (12 kwietnia 1917)*, Warszawa 1917.
- Monitor Polski 1939*, nr 289/292 (Angers).
- Polskie Państwo Podziemne w dokumentach*, t. 1, *Protokoły posiedzeń Komitetu dla Spraw Kraju*, cz. 1: *1939–1941*, oprac. W. Grabowski, Warszawa 2008 (seria: „Polskie Państwo Podziemne w dokumentach”, t. 1).

Wspomnienia

- Celt M. [Tadeusz Chciuk], *By parachute to Warsaw*, London 1945.
- Celt M. [Tadeusz Chciuk], *Koncert [w:] W sławie i cieniu*, oprac. zbior., Paryż 1946.
- Celt M. [Tadeusz Chciuk], *Koncert. Opowiadanie cichociemnego*, Warszawa 2002.
- Celt M. [Tadeusz Chciuk], *Raport z Podziemia 1942*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Drogi cichociemnych*, oprac. zbior., Warszawa 1993.
- Korboński S., *W imieniu Kremla*, Paryż 1956.
- Korboński S., *W imieniu Polski Walczącej*, Londyn 1963.
- Korboński S., *W imieniu Rzeczypospolitej...*, Warszawa 1991.
- Kukiel M., *General Sikorski. Żołnierz i mąż stanu Polski Walczącej*, Londyn 1995.

- Lerski J., *Emisariusz „Jur”*, Londyn 1984.
- Leski K., *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, Warszawa 1989.
- Moskal F., *Z pasją naprzód*, Warszawa 2002.
- Nahlik S.E., *Przesiane przez pamięć*, t. 2, Kraków 2002.
- Orłowski L., *Wspomnienia z Budapesztu*, „Kultura” (Paryż) 1952, nr 10.
- Paczkowski A., *Ankieta cichociemnego*, Warszawa 1987.
- Pużak K., *Wspomnienia 1939–1945*, Gdańsk 1989.
- Wasiutyński W., *Prawą stroną labiryntu. Fragmenty wspomnień*, oprac. W. Turek, Gdańsk 1996.
- Zaremba Z., *Wojna i konspiracja*, Londyn 1957.
- Żuławski Z., *Wspomnienia*, Warszawa 1970.

Prasa

„Dziennik Polski” 1964, nr 154.

Opracowania i artykuły

- Bargiełowski D., *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz. General broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego*, t. 1–3, Warszawa 2000–2002.
- Bezrobotni burzą się!*, „Robotnik Lubelski” 1936, nr 117.
- Buczek R., *Muszkietierowie*, Toronto 1985.
- Chajn L., *U źródeł powstania Klubów Demokratycznych 1937–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1967, t. XI.
- Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938.
- Dubicki T., *Bazy wojskowej łączności zagranicznej ZWZ-AK w latach 1939–1945. Studia i materiały*, Częstochowa 2000.
- Dubicki T., *Wywiad polski w Rumunii 1939–1945*, Łomianki 2021.
- Dubiel P., Kozak J., *Polacy w II wojnie światowej. Kim byli, co robili*, Warszawa 2003.
- Duraczyński E., *Delegatura rządu emigracyjnego i reprezentacja czterech stronnictw „oboza londyńskiego”* [w:] *Problemy wojny i okupacji 1939–1944*, red. W. Góra, J. Gołębiowski, Warszawa 1969.
- Duraczyński E., *Wojna i okupacja. Wrzesień 1939 – kwiecień 1943*, Warszawa 1974.
- Erdman J., *Droga do Ostrej Bramy*, Londyn 1984.
- Garliński J., *Konferencja w Belgradzie*, „Zeszyty Historyczne” 1975 (Paryż), z. 34.
- Garliński J., *Politycy i żołnierze*, Londyn 1971.
- Grabowski W., *Kurierzy cywilni („kociaki”) na spadochronach. Zarys problematyki* [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, red. R. Majzner, Częstochowa–Włocławek 2013.
- Grabowski W., *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.
- Kaczmarek Z., *Seyda Marian* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36/3, z. 150, Warszawa–Kraków 1995.
- Kaczmarek K., *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013.
- Kaczmarek K., *Próby „legalizacji” Obozu Narodowo-Radykalnego (Grupy „Szańca”) i wejścia jego przedstawicieli w struktury władz RP na wychodźstwie 1939–1941*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1.

- Kenig M., *Ochotnicza Robotnicza Brygada Obrony Warszawy* [w:] P.P.S. *Wspomnienia z lat 1918–1939*, t. 1, red. J. Cesarski, Warszawa 1987.
- Kliszewicz L.A., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 1: *Baza w Budapeszcie*, Warszawa–Londyn 1998.
- Kliszewicz L.A., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 2: *Baza w Bukareszcie*, Warszawa–Londyn 1999.
- Kliszewicz L.A., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 3: *Baza w Stambule*, Warszawa–Londyn 1999.
- Kliszewicz L.A., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 4: *Baza w Kairze*, Warszawa–Londyn 2000.
- Kliszewicz L.A., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 5: *Baza w Sztokholmie*, Warszawa–Londyn 2000.
- Kołodziejczyk A., *Paweł Siudak (1905–1972)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1998, nr 30.
- Kołodziejczyk A., *Skazany za szpiegostwo i dywersję. Sekretarz Stanisława Mikołajczyka – Paweł Siudak (1905–1972)*, „Niepodległość i Pamięć” 1997, nr 1.
- Kołodziejczyk A., *Władysław Banaczyk „Orkan” (1902–1980)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, nr 32.
- Korboński S., *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po podziemiu*, Warszawa 1981.
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994.
- Kukiel M., *Dzieje Polski porozbiorowe 1795–1921*, Londyn 1961.
- Kukiel M., *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Lwów 1939.
- Kunert A.K., *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1, Warszawa 1987.
- Kunert A.K., *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 2, Warszawa 1987.
- Kunert A.K., Szarota T., *General Stefan Rowecki „Grot”*, Warszawa 2003.
- Kuś J., *Stanisław Rymar*, „Tygodnik Powszechny” 1986, nr 50.
- Landau Z., *Władysław Kucharski* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. A. Mączak, Warszawa 1981.
- Lasocki Z., *Pierwsza faza konspiracji w Polsce – komitet czterech stronnictw na Kraków i Małopolskę*, „Gazeta Ludowa” 1946, nr 74.
- Materiały do dziejów uchodźstwa niepodległościowego*, t. I: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945*, red. Z. Błażyński, Londyn 1994.
- Mierzwa J., *Pułkownik Adam Koc. Biografia polityczna*, Kraków 2006.
- Mulak J., *Polska lewica socjalistyczna 1939–1944*, Warszawa 1990.
- Nahlik S.E., *Ładoś Aleksander* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18/2, z. 77, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Ney-Krwawicz M., *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990.
- Ostasz G., *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996.
- Ósmy ulan Beliny. General brygady Józef Marian Smoleński „Kolec” (1894–1978)*, oprac. G. Nowik, Warszawa 2008.
- Pachowicz A., *Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945*, Warszawa 2010.
- Raport kuriera W. Strzeleckiego na temat życia politycznego i tworzenia się zrębów konspiracji wojskowej przekazany przez placówkę kurierską w Budapeszcie do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie, 12 X 1940, Budapeszt*

- [w:] *W kraju i na emigracji. Materiały z londyńskiego archiwum ministra prof. Stanisława Kota (1939–1945)*, oprac. J. Gmitruk, Z. Hemmerling, J. Szałkowski, Warszawa 1989.
- Rostkowski J., *Świat Muszkieterów. Zapomnij albo zgiń*, Warszawa 2016.
- Rzepecki J., *Kierownictwo polityczne polskiego podziemia wojskowego w latach 1939–1941*, „Przegląd Historyczny” 1974, nr 1.
- Stafford D., *Wielka Brytania i ruch oporu w Europie (1940–1945). Zarys dziejów Kierownictwa Operacji Specjalnych (SOE) oraz wybór dokumentów*, tłum. Z. Sroczyńska, Warszawa 1984.
- Stanek P., *Stefan Korboński (1901–1989). Działalność polityczna i społeczna*, Warszawa 2014.
- Strzembosz T., *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983.
- Szulczewski C., *Dyplomata przykryj pamięci*, „Orzeł Biały” 1978, nr 172.
- Śliwa M., *Zygmunt Żuławski – zarys biografii*, Kraków 1993.
- Terej J.J., *Na rozstajach dróg. Ze studiów nad obliczem i modelem Armii Krajowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Tucholski J., *Spadochroniarze*, Warszawa 1991.
- Walczak J., *Jan Stańczyk [w:] Polski słownik biograficzny*, t. 42/2, z. 173, Warszawa–Kraków 2003–2004.
- Wieczorkiewicz P., *Polscy agenci Kremla*, „Wprost” 2005, nr 51/52.
- Wilkinson P., Bright Astley J., *Gubbins and SOE*, London 1993.
- Zamojski J., *Konferencja belgradzka 1940 r.*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej” 1966, t. X.

Informacje, relacje

Informacje Marka Wójcickiego z Ostrowca Świętokrzyskiego, 15 VI 2021 r.

Strony internetowe

https://z-ne.pl/s.doc,24409,1,1529,ten_co_sie_grenzschtzom_nie_dawal.html (dostęp 2 VI 2021 r.).

Towarzystwo Absolwentów, Wychowanków i Przyjaciół Gimnazjum i Liceum, Wykaz absolwentów, <https://absolwencichreptowicza.pl/absolwenci/> (dostęp 9 VI 2021 r.).

STRESZCZENIE

Artykuł o Wiktorze Strzeleckim *vel* Michale Buce, zasłużonym kurierze politycznym z Budapesztu, Paryża i Londynu do władz Polskiego Państwa Podziemnego (spadochroniarzu), jest pierwszą próbą przedstawienia zarysu jego biografii. Strzelecki był ochotnikiem w wojnie polsko-bolszewickiej oraz uczestnikiem obrony Warszawy w 1939 r. Związany z konspiracją socjalistyczną, od października 1939 r. pełnił funkcje kuriera i emisariusza rządu RP. W czasie swoich misji zapoznał władze polskiej konspiracji niepodległościowej z układem sił na uchodźstwie i prowadzoną polityką zagraniczną, a rząd RP z sytuacją polityczną kierownictwa w podziemiu, przede wszystkim w środowisku różnych grup socjalistycznych. Z każdej wykonanej misji składał sprawozdania, z których, niestety, zachowały się nieliczne. Jedno z tych sprawozdań jest zamieszczone w niniejszym artykule.

Słowa kluczowe: Wiktor Strzelecki *vel* Michał Buka, II wojna światowa, MSW, Polskie Państwo Podziemne, Delegatura Rządu RP, spadochroniarze, kurierzy polityczni.

ABSTRACT

This article about Wiktor Strzelecki, a.k.a. Michał Buka, an exemplary political courier (paratrooper) from Budapest, Paris and London to the authorities of the Polish Underground State, is the first endeavour to present an outline of his biography. Strzelecki had volunteered in the Polish-Bolshevik War, as well as taking part in the defence of Warsaw in 1939. Linked to the Socialist underground, from October 1939 onwards, he served as a courier and emissary for the Polish government. During his missions, he familiarised the authorities of the Polish underground with the alignment of forces in exile and the foreign policy pursued, and the Polish Government with the political situation of the underground leadership, in particular among the various socialist groups. He submitted reports on every mission he carried out; unfortunately, very few of these have survived. One of these reports is included in this article.

Keywords: Wiktor Strzelecki a.k.a. Michał Buka, World War II, MSW, Polish Underground State, Government Delegation for Poland, paratroopers, political couriers.